

אוניברסיטת חיפה

הפקולטה למשפטים

**דרך שופט בארץ-ישראל המנדטורית-
השופט גד פרומקין ופועלו בזיקה לסכסוך הערבי-יהודי**

עבודת סמינריון במסגרת הקורס "דמויות מפתח במשפט הישראלי"

מוגש לד"ר אמנון רייכמן וד"ר פניה עוז-זלצברגר

מוגש ע"י: זהר קסולין-בונה

תאריך הגשה: 23.6.2009

תוכן עניינים

1. מבוא	1
2. רקע היסטורי	4
2.1. המעבר משלטון צבאי לשלטון אזרחי וראשית התערורותיה של התנועה הלאומית-ערבית	4
2.2. מאורעות תרפ"ט ו'הספר הלבן של פספילד'	5
2.3. פרעות תרצ"ו	7
2.4. ועדת פיל ו'הספר הלבן של 1939'	8
2.5. משיתוף פעולה נגד האויב הנאצי למאבק מזויין	9
3. קשרים אישיים עם אישים ערבים ופעילות לקידום יחסי הקרבה בין העמים	12
4. פעילות חוץ-משפטית למען הישוב, בזיקה לסכסוך הערבי-יהודי	16
4.1. פעילותו של פרומקין במהלך 'מאורעות תרפ"א' ו'מאורעות תרפ"ט'	16
4.2. תוכנית הכותל	17
5. מגעים מדיניים	19
6. פועלו של פרומקין בשדה המשפט בראי זהותו הלאומית - פסקי הדין בנושא 'עליה בלתי ליגאלית' כמקרה בוחן	27
6.1. פרומקין ותווית "השופט היהודי"	27
6.2. העלייה הבלתי ליגאלית כמקרה בוחן להכרעות השיפוטיות של פרומקין בנושאי הליבה של הסכסוך הערבי-יהודי	30
6.3. סקירת פסיקתו של פרומקין בנושא 'העליה הבלתי ליגאלית'	31
6.3.1. התאזרחות באמצעות נישואין פיקטיביים	31
6.3.2. כניסה או שהייה בלתי חוקית וסיוע לביצוע עבירות על חוקי העליה	35
6.3.3. החרמת ספינות מעפילים והעמדה לדין של רבי חובלים	36
6.3.4. משפטי ההעפלה והשחיקה במעמדו של בית המשפט העליון	41
7. סיכום	44
8. ביבליוגרפיה	48

1. מבוא

"שלושים שנה שפטתי את ישראל ואת ישמעאל ואת עשיו בארץ ישראל; שלושים

שנה גורליות בתולדות העם והארץ"¹.

גד פרומקין נולד בירושלים העות'מאנית בשנת 1887. אביו, ישראל דב פרומקין, היה פעיל ציבור בעל שם ב'שוב הישן' ומוציאו לאור של העיתון "חבצלת", אשר שימש במה לתומכי ההשכלה והחייאת השפה העברית². בית המשפחה שכן בחצר גדולה בעיר העתיקה, בבעלותה של משפחת חוסייני הידועה³. שנות ילדותו באווירת דו-קיום עיצבו בפרומקין ערכים של סובלנות וכבוד כלפי בני הלאום הערבי.

בשנת 1909, בעקבות מהפכת 'התורכים הצעירים' גמלה בליבו ההחלטה לצאת ללימודי משפטים בקושטא. בשובו ארצה, עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, החל לעסוק בעריכת דין⁴. בספרו האוטוביוגרפי מתאר פרומקין את הלבטים, שקדמו להחלטה לזנוח קריירה מבטיחה בעריכת דין לטובת משרת שופט שלום. המשרה הוצעה לו באביב 1918 ע"י ד"ר חיים וייצמן, יו"ר 'ועד הצירים' דאז⁵. פרומקין פנה ללימודי המשפטים מלכתחילה, כדי להכשיר עצמו לתפקיד ייצוג בפרלמנט העות'מאני⁶. מטרה זו אמנם חלפה מן העולם, אך לפרומקין ציפה עתיד מבטיח כאחד משלושת עורכי-הדין המוסמכים, היחידים בארץ-ישראל. ד"ר וייצמן חשש, שבמידה ופרומקין יסרב להצעה, המשרה "תימסר לערבי" ובכך יהיה משום "אובדן הזדמנות הסטורית לעם היהודי"⁷. בסופו של דבר השיקולים הציבוריים הם שהכריעו את הכף ופרומקין נטל על עצמו את המשרה⁸. כעבור שנתיים והוא בן 33, מונה למשרת שופט בבית-הדין לערעורים, אשר הפך עד מהרה לבית המשפט העליון המנדטורי. במשרת שופט עליון כיהן פרומקין במשך 28 שנים, עד תום

¹ גד פרומקין **דרך שופט בירושלים** 4 (התשט"ו).

² נתן ברון "הכבוד האבוד של השופט העליון: פרשת אי מינויו של השופט גד פרומקין לבית המשפט העליון בישראל- חלק א" **קתדרה** 101, 151, 156-157 (2002).

³ פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 15.

⁴ ברון, לעיל, ה"ש 2, בעמ' 158-159; נתן ברון **שופטים ומשפטנים בארץ ישראל: בין קושטא לירושלים 1900-1930** 118 (2008).

⁵ פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 1.

⁶ שם, בעמ' 1-2. בעקבות מהפכת התורכים הצעירים יועדו ארבעה מקומות בפרלמנט התורכי לבני הלאום היהודי. זו הסיבה שהניעה גם את בן גוריון לשים פעמיו לקושטא. ברון **שופטים ומשפטנים**, לעיל ה"ש 4, בעמ' 77.

⁷ פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 1.

⁸ שם, בעמ' 2.

המנדט הבריטי על ארץ-ישראל. משך כל תקופת כהונתו שימש נציג יהודי יחיד בבית המשפט העליון.⁹

לכל אורך שנות כהונתו לא הסתפק בעבודתו בין כותלי בית המשפט. בין שלל עיסוקיו כחבר ב'אגודת השוחרים' של האוניברסיטה העברית ונשיא מסדר 'בני ברית' בארץ-ישראל, היה מעורב גם ביוזמות מדיניות וציבוריות בנגיעה לסכסוך הערבי-יהודי.¹⁰ בנוסף, קיים קשרים אישיים עם אישים ערבים ובהם המופתי חאג' אמין אל-חוסייני.¹¹

מטרתו של חיבור זה הינה להציג אספקלריה רחבה של פועלו בהקשר לסכסוך הערבי-יהודי. סקירת פועלו של פרומקין בזירה החוץ-משפטית תנסה לשרטט את דיוקנו והשקפת עולמו, בדגש על יחסו לקונפליקט הערבי-יהודי. האופן בו ראו פרומקין והסובבים אותו את הממשק בין פעילותו בספרה החוץ-משפטית לתפקידו השיפוטי, יוכל להעיד על תפישת התפקיד השיפוטי של פרומקין ולספק תובנות על התרבות המשפטית תחת המשטר המנדטורי. סקירת פסקי הדין של פרומקין בנושא ההעפלה בין השנים 1937-1947, תבחן את האופן בו התמודד עם המתח האינהרנטי בין האובייקטיביות הנדרשת מנושא משרה שיפוטית והרצון לייצג את האינטרסים של הישוב היהודי, בהקשר לסוגיית מפתח במאבק על ארץ ישראל. בנוסף, ייבחן האופן בו נתפש בקרב הישוב והקהילה המשפטית, על רקע פסקי דין אלה.

בפרק הפותח יובא רקע היסטורי כללי שישמש להבנת הקונטקסט ההיסטורי בו פעל פרומקין כשופט.

הפרק השני יעסוק בפעילותו של פרומקין למען קידום יחסי קרבה בין ערבים ויהודים ויסקור מקצת מהקשרים האישיים, שקיים עם אישים ערבים דוגמת המופתי חאג' אמין אל-חוסייני. הפרק השלישי יסקור את פעילותו של פרומקין למען הישוב, מחוץ לזירה המשפטית. הסקירה תתמקד בפעילות בה עסק בזיקה לסכסוך הערבי-יהודי, תוך שימת דגש על הממשק בינה ובין תפקידו השיפוטי.

בפרק הרביעי תובא סקירה על מעורבותו של פרומקין ביוזמות מדיניות לפתרון הסכסוך. חלק ניכר מן הפרק יוקדש ליוזמת "החמישה", בה נטל חלק במהלך 'מאורעות תרצ"ו'. היוזמה כללה ארבעה חברים נוספים, עליהם נמנה נשיא האוניברסיטה העברית דאז ותומך רעיון הדו-לאומיות, ד"ר י.ל. מגנס.

⁹ שם, בעמ' 4.

¹⁰ על פעילותו הציבורית של פרומקין ראה: ברוך, לעיל ה"ש 2, בעמ' 164-165..

¹¹ ראה פירוט במסגרת פרק 3.

הפרק החמישי יוקדש לסקירת פסקי הדין להם היה שותף פרומקין בסוגיית 'העליה הבלתי ליגאלית' בין השנים 1937-1947, כמקרה בוחן לאופן בו ניסה ליישב בין הנאמנות לישוב היהודי ובין הנאמנות לתפקיד השיפוטי.

2. רקע היסטורי

שנות כהונתו של פרומקין על כס המשפט היו שנים גורליות במאבק על עיצוב עתידה המדיני של ארץ-ישראל. בסקירה שלהלן יוצגו ארועים מרכזיים, שהתרחשו לאורך תקופת כהונתו, במישור יחסיו של הישוב עם הציבור הערבי והשלטון הבריטי. הסקירה נועדה לסייע להבנת הקונטקסט ההיסטורי בו פעל פרומקין.

2.1 המעבר משלטון צבאי לשלטון אזרחי וראשית התעוררותה של התנועה הלאומית-ערבית

בראשית המאה ה-20 החלה התעוררות של התנועה הלאומית-ערבית בסוריה. מספר קטן של משכילים ערבים מארץ-ישראל נטלו חלק בתנועה, שהביעה התנגדות חריפה לציונות¹². באביב 1920 הפכה תהלוכת 'נבי-מוסא' בירושלים, להפגנה סוערת. בעיר העתיקה פרצו פרעות בהנהגת אמין אל-חוסייני ועארף אל-עארף. השלטון הצבאי המקומי תכנן להשתמש בארועי הדמים כהוכחה לכך שמדיניות הבית הלאומי היא מקור לפורענות, אך הנסיון לשכנע בכך את הממשלה נקטע באיבו¹³. ב-24 באפריל 1920, נמסר רשמית המנדט על ארץ-ישראל לבריטניה וזאת בתנאי שתפעל למימושה של 'הצהרת בלפור' ('החלטת סן רמו'). במאי אותה שנה נידונו אמין אל-חוסייני ועארף אל-עארף ל-10 שנות מאסר שלא בפניהם ונמלטו לסוריה¹⁴.

'החלטת סן רמו' היתה האות לסיומו של השלטון הצבאי, שבמסגרתו נפסקו לחלוטין העלייה ורכישת הקרקעות¹⁵. עם בואו של סר הרברט סמואל לארץ, כונן שלטון אזרחי בראשותו¹⁶. בואו סימן שינוי משמעותי במדיניות השלטון כלפי הישוב היהודי. בשלב הראשון קבע סמואל מכסה של 16,500 רשיונות עליה. נושא רכישת הקרקעות הוסדר באמצעות חוק קרקעות חדש, שאיפשר רכישת קרקעות בידי יהודים. כמו כן, מוסדות השלטון העצמי של הישוב, היינו, אסיפת הנבחרים, הועד הלאומי והרבנות הראשית, זכו להכרה של השלטון המרכזי. לבסוף, השפה העברית קיבלה מעמד של שפה רשמית, בנוסף לאנגלית וערבית¹⁷. כבר בראשית תקופת נציבותו העניק סמואל

¹² יהודה סלוצקי "יהודים, ערבים ובריטים בתקופת המנדט: מהצהרת בלפור ועד למאורעות תרצ"ו" **הישוב היהודי בתקופת הבית הלאומי 1917-1948** 15 (בנימין אליאב עורך, 1979).

¹³ שם, בעמ' 19-20.

¹⁴ שם, בעמ' 20.

¹⁵ בתקופה העות'מאנית לא ניתנה לאריסים כל הגנה. הרצון של הבריטים לתקן את התחיקה בעניין, בתוספת לכאוס ששרר במשרדי הרישום, הביאו את הבריטים להכריז בנובמבר 1918 על סגירת המשרדים. יוסי כץ **בחזית הקרקע: קרן קיימת לישראל בטרם מדינה** 15 (2001).

¹⁶ יהודה סלוצקי "יהודים, ערבים ובריטים בתקופת המנדט", לעיל ה"ש 12, בעמ' 12.

¹⁷ שם, בעמ' 21.

חנינה לאמין אל-חוסייני ועארף אל-עארף. אל-חוסייני מונה למשרת המופתי של ירושלים ונשיאה של המועצה המוסלמית¹⁸.

בסוף 1920 התכנסה בחיפה 'הועידה הפלשתינאית'. בוועידה הוקם ה'ועד הפועל הערבי'. חברי 'הועד הפועל' נפגשו בפברואר 1921 עם הנציב העליון ודחו את הצעתו להכרה ב'הצהרת בלפור', בתמורה להכרה רשמית בנציגותם¹⁹.

במאי 1921 פרצו פרעות ביפו ('מאורעות תרפ"א'). הפרעות התפשטו עד מהרה לעבר פתח תקוה, רחובות וישובים כפריים במישור החוף. בעקבות המאורעות הוקמה ועדת חקירה ממשלתית בראשות תומאס הייקראפט. הועדה הצביעה על העליה היהודית, כסיבה מרכזית לפרוץ המהומות²⁰. בעקבות מסקנות הועדה פורסם ב-3 ביוני 1922 גילוי דעת מדיני הידוע בכינויו: 'הספר הלבן של צ'רצ'יל'. מסמך זה קבע, שהצהרת בלפור לא נועדה להבטיח הקמת מדינה יהודית, שתשתרע על שטחי ארץ ישראל בכללותם, אלא להצהיר על כוונה להקים בית לאומי בחלק משטחי הארץ. עיקרון יכולתה הכלכלית של הארץ נקבע כבסיס לקביעת מימדי העליה העתידית. ההנהלה הציונית קיבלה בלית ברירה את נוסח 'הספר הלבן', היות ואישורו נכרך באישור המנדט הבריטי על ארץ ישראל. ב-22 ביולי אושר נוסח המנדט ע"י מועצת חבר הלאומים. המנדט נכנס לתוקפו החל מה-29 לספטמבר 1923²¹.

2.2. מאורעות תרפ"ט ו'הספר הלבן של פספילד'

בין השנים 1923-1929 השתרר שקט יחסי בארץ-ישראל. ב-1925 החליף הלורד פלומר את הרברט סמואל בתפקיד הנציב העליון. התנועה הלאומית הערבית היתה שרויה במבוי סתום, שבא לידי ביטוי ברגיעה הממושכת. גל עלייה גדול של יהודים נהר אל הארץ בשנים 1923-1926. העליה התמתנה מעט בשנים 1926-1928, עקב משבר כלכלי. אחוז האוכלוסיה היהודית בקרב האוכלוסיה הכללית עמד ב-1928 על כ-16%²². ב-1928 הוחלף לורד פלומר בסר ג'והן צ'נסלור²³. ב-23 באוגוסט 1929, החלו מאורעות דמים בירושלים וזאת לאחר שנפוצו שמועות על כוונת יהודים להתקיף מסגד בעיר העתיקה. המהומות גבו 17 קורבנות והתפשטו אל רחבי ארץ-ישראל

¹⁸ שם, בעמ' 35.

¹⁹ שם, עמוד 23.

²⁰ בצלאל עמיקם "התרחבות היישוב היהודי ותשתיתו הכלכלית" הישוב היהודי בתקופת הבית הלאומי 1917-1948 292 (בנימין אליאב עורך, 1979).

²¹ יהודה סלוצקי, לעיל ה"ש 12, בעמ' 26-29.

²² שם, בעמ' 32.

²³ שם, בעמ' 35.

כולה ('מאורעות תרפ"ט')²⁴. ב-29 לאוגוסט שב לארץ הנציב העליון והפרעות שככו²⁵. בעקבות המאורעות הוחלט על מינויה של 'ועדת שאו'. הועדה תיחקרה גורמים מרכזיים בממשל, בסוכנות היהודית ובמנהיגות הערבית והסיקה שהגורם הראשי לפרוץ המהומות הוא "רגש השנאה והאיבה מצד הערבים כלפי היהודים, שהוא תוצאה מאכזבתם מאי השגת שאיפותיהם המדיניות והלאומיות ופחד לעתידם הכלכלי"²⁶. מסקנות הועדה נתפשו בעיני הערבים כניצן של שינוי במדיניות הבריטית בסוגיית הבית הלאומי²⁷.

באביב 1930, נשלח לארץ הוף-סימפסון, כשליח מיוחד מטעם שר המושבות, הלורד פספילד. הוף-סימפסון בא לבדוק את האפשרויות הכלכליות הגלומות בארץ-ישראל. הוא קבע, שאין בארץ די אדמה חקלאית כדי לספק את צרכי התושבים. בין המלצותיו נכללה המלצה לגירוש של עולים בלתי לגאליים והמלצה בדבר פיקוח מוגבר על העלייה²⁸. מסקנותיו של הוף-סימפסון שימשו בסיס לפירסום 'הספר הלבן של הלורד פספילד' באוקטובר 1930. במסגרת 'הספר הלבן' הוחלט לצמצם את העליה או אף להפסיקה וזאת בהתאם ל'חשדות הציבור הערבי'. בסוגיית רכישת הקרקעות נקבע כי לא תורשה העברת קרקעות, אלא בהתאם למדיניותה של רשות פיתוח ממלכתית, שתוקם לצורך העניין²⁹. התנועה הציונית הגיבה בחריפות ל'ספר הלבן'. התפטרותו של חיים וייצמן מתפקידו במחאה על פרסום 'הספר הלבן', עוררה הדים רבים בקרב חברי הממשלה הבריטית³⁰. ראש הממשלה מקדונלד שיגר לויצמן איגרת, שביטלה מקצת מהמגבלות הקשות על העלייה ורכישת הקרקעות. האיגרת כונתה בקרב המנהיגות הערבית ה'איגרת השחורה' והביאה את התנועה הלאומית הערבית לכלל הכרה, כי לא רק הציונות מהווה מכשול לשאיפות הלאומיות הערביות, אלא גם שלטון המנדט³¹. בקיץ 1932 הוקמה תנועת 'איסתיקלאל' (העצמאות) שחרתה על דגלה דרישה לעצמאות של פלשתיין הערבית וגילתה יחס עוין כלפי השלטון הבריטי³².

²⁴ שם, בעמ' 37.

²⁵ שם, 42-43.

²⁶ ציטוט מדו"ח ועדת שאו. ראה: שם, בעמ' 45.

²⁷ שם, בעמ' 37-38, 43-45.

²⁸ שם, בעמ' 45-46.

²⁹ שם, בעמ' 45-47.

³⁰ שם, בעמ' 47.

³¹ שם, בעמ' 47-48.

³² שם, בעמ' 53.

2.3. פרעות תרצ"ו

בסוף שנת 1931 מונה סר ארתור ווקופ לנציב העליון. ווקופ איפשר עלייה והתיישבות יהודית בהיקף מצומצם³³. עלייתם של הנאצים לשלטון והתגברות ההסתה האנטישמית באירופה גרמו להתגברות העלייה. בין השנים 1933-1936 עלו ארצה למעלה מ-164 אלף עולים ועוד כמה אלפים של עולים בלתי-לגאליים (תיירים מדומים, בעלי הון פיקטיביים, מתאזרחים מכוח נישואין מדומים). באביב 1936 עמד אחוז התושבים היהודים על 31% מכלל אוכלוסיית ארץ-ישראל³⁴. התחזקותו של הישוב היהודי עוררה דאגה רבה בציבור הערבי. במהלך 1933 נערכו הפגנות סוערות במחאה על העלייה היהודית. המפגינים נמנעו מפגיעה בישוב היהודי³⁵. בעקבות התגברות המתרחקות עלתה מחדש ההצעה הבריטית להקמת מועצה מחוקקת, לאחר שנדחתה ב-1923 ע"י ההנהגה הערבית. הפעם התנגדה גם הסוכנות היהודית להצעה וזו ירדה מן הפרק בעקבות התנגדות בבית הנבחרים הבריטי³⁶.

הערבים נואשו מן האפשרות לחסום באמצעים מדיניים את המשך התעצמותו של היישוב³⁷. ב-15 באפריל 1936 נרצחו שני יהודים באיזור טול כרם. ארבעה ימים לאחר מכן, פרצו מהומות דמים ביפו (להלן: 'פרעות תרצ"ו')³⁸. ועדות לאומיות ערביות הוקמו בכל רחבי הארץ והכריזו על שביתה כללית של התושבים הערבים. השביתה נמשכה 175 יום. בשכם הקים המופתי 'ועד ערבי עליון', שכלל את נציגי כלל המפלגות הערביות. הועד דרש ביטול של מדיניות הבית-הלאומי ועצמאות ערבית³⁹. בראשית המאורעות נטה הממשל שלא לשנות ממדיניותו. הממשלה הנפיקה 4,500 רשיונות עליה ונתנה את הסכמתה לפתיחת נמל תל אביב. המשך ההתדרדרות חייב את הממשלה לפעול למיגור המהומות. הבריטים החליטו לדכא את המהומות בכוח צבאי ובמקביל לנקוט קו של פיוס מדיני, בדמות שיגור ועדה מלכותית ('ועדת פיל'). בספטמבר 1936 מוגרו המהומות על ידי כוחות צבא רבים בראשות הגנרל דייל⁴⁰.

³³ שם, בעמ' 48.

³⁴ שם, בעמ' 50-51.

³⁵ שם, בעמ' 55, 57.

³⁶ שם, בעמ' 59-60.

³⁷ יוסף הלר "ממאורעות תרצ"ו ועד למלחמת הקוממיות" הישוב היהודי בתקופת הבית הלאומי 1917-1948-61 (בנימין אליאב עורך, 1979).

³⁸ שם.

³⁹ שם, בעמ' 62-63.

⁴⁰ שם.

2.4 ועדת פיל ו'הספר הלבן של 1939'

ועדת פיל החלה את דיוניה בנובמבר 1936 וסיימה את עבודתה בקיץ 1937. במוקד הדיונים עמדו סוגיית מקורות הסכסוך היהודי-ערבי וסוגיית תפקודו של המנדט הבריטי⁴¹. הועדה קבעה שהמנדט הבריטי כשל ולפיכך מתחייב פתרון חלופי לשאלת ארץ-ישראל. הפתרון שהוצע מטעמה היה חלוקה של ארץ-ישראל, באופן שהמדינה היהודית תהווה 17% מן השטח הכולל. מסקנות הועדה כללו גם המלצה להגבלת העליה למקסימום פוליטי של 12,000 עולים לשנה (במקום המקסימום הכלכלי שהיה נהוג עד אז) וצמצום אפשרויות רכישת קרקעות בידי יהודים⁴². המנהיגות היהודית ניהלה פולמוס ער סביב הצעת החלוקה, עוד טרם פירסום דו"ח הועדה. בקונגרס הציוני ה-20 התאחדו המחייבים והשוללים סביב הצעת פשרה. עפ"י הצעה זו נדחו עמדת הועדה בדבר כישלון המנדט והגזירות לתקופת המעבר והוטל על הסוכנות לנהל משא ומתן לשיפור סמכויותיה של המדינה היהודית העתידית וגבולותיה⁴³. התנגדותם של מדינות ערב ו'הועד הערבי העליון' להצעה סתמה עליה את הגולל⁴⁴.

בדצמבר 1937 הוחלט על מינויה של 'ועדת וודהד' לבדיקת הצעת החלוקה מחדש. בנובמבר 1938 פירסמה הועדה חוות דעת משולשת. כל שלוש ההצעות שנכללו בחוות הדעת היו גרועות באופן משמעותי ביחס להצעותיה של 'ועדת פיל', מנקודת מבטו של הישוב⁴⁵. בעקבות פרסום חוות הדעת המשולשת, התכנסה 'ועידת שולחן עגול' בלונדון ('ועידת סנט ג'ימס'), בהשתתפות נציגים יהודים וערבים⁴⁶. ההצעות פורסמו באופן רשמי במסגרת 'הספר הלבן של מקדונלד' במאי 1939. 'הספר הלבן' התמקד בשלושה נושאים: חוקה, עליה וקרקעות. בפרק החוקה צויין כי בתוך 10 שנים תיכון מדינה ארץ-ישראלית עצמאית, בה יובטחו זכויות בני שני העמים. בפרק העליה נקבעה מכסת עליה של עד 75,000 עולים למשך 5 שנים. בפרק הקרקע נקבע שהנציב העליון יקבל לידי סמכויות להגבלת מכירת קרקעות ליהודים⁴⁷. פרסום 'הספר הלבן' גרם להתגברות מגמות אקטיביסטיות בקרב ההנהגה הציונית. הנהגת הישוב החליטה להלחם ב'ספר הלבן' בכל הדרכים, מבלי לחרוג ממדיניות כללית פרו-בריטית. ההתנגדות באה לידי ביטוי בהפרה של חוקי העליה (עליה ב') וההתיישבות (הפסקת בקשת אישורים מהבריטים להקמת ישובים חדשים)⁴⁸. בפברואר

⁴¹ שם, בעמ' 71.

⁴² שם.

⁴³ שם, בעמ' 76.

⁴⁴ שם.

⁴⁵ שם, בעמ' 80.

⁴⁶ שם.

⁴⁷ שמואל דותן **המאבק על ארץ ישראל** 165-168 (מהדורה שלישית, 1983).

⁴⁸ יוסף הלר "ממאורות תרצ"ו ועד למלחמת הקוממיות", לעיל ה"ש 37, בעמ' 81.

1940 אושר חוק קרקעות חדש, שהתיר מכירת קרקעות ליהודים ב-5% משטחי ארץ-ישראל המערבית בלבד⁴⁹.

2.4. משיתוף פעולה נגד האויב הנאצי למאבק מזויין

על אף רוע הגזירה, ההנהגה הציונית נמנעה מהחרפת המאבק בבריטים, כדי לאפשר שיתוף פעולה עם בריטניה במלחמתה מול האויב הנאצי⁵⁰. תחילה דחו הבריטים הצעות לשיתוף פעולה עם הישוב ואף העלו דרישה לפירוק 'ההגנה' ומסירת מצבורי הנשק שברשותה⁵¹. התבוסות שנחלה בריטניה בשדה הקרב בשנת 1941 גרמו לשינוי בעמדתה כלפי אפשרות של שיתוף פעולה עם הישוב. על רקע זה תוגברו כוחות 'ההגנה' והוקם כוח 'הפלמ"ח'. שני הארגונים ירדו למחתרת לכשהוסר איום הפלישה הגרמנית לארץ ישראל⁵².

בעיצומה של המלחמה, עסקה הנהגת הישוב בגיבוש פתרון מדיני לשאלת ארץ-ישראל, לקראת סיומה הצפוי של המלחמה. הפתרון המוצע גובש במסגרת 'תוכנית בולטימור' ואושר באופן רשמי ע"י ההנהגה הציונית במאי 1942⁵³. התוכנית כללה שלושה עקרונות: פתיחת שערי הארץ לעליה יהודית ללא הגבלה; מסירת הפיקוח על העלייה וההתיישבות לידי הסוכנות היהודית; הפיכת ארץ ישראל לקהילייה (common-wealth) יהודית⁵⁴. מן העבר השני, גיבשה בריטניה מדיניות חדשה בסוגיית ארץ ישראל. ועדת קבינט מיוחדת שהוקמה בשלהי 1943 בראשות מוריסון, הציעה שני פתרונות חלופיים לסוגיית ארץ ישראל: חלוקה או קנטוניזציה, עם עדיפות לחלופה הראשונה⁵⁵. תגובת הישוב לתוכנית היתה צוננת, אך בעיקר ממניעים טאקטיים. ההנהגה היתה סבורה שמראית עין של חוסר שביעות רצון תגדיל את הסיכוי להסכמה ערבית לתוכנית ולפיכך נצמדה לעקרונות תוכנית בולטימור עד קיץ 1946⁵⁶.

למרות הצעת החלוקה, המתיחות בין הישוב לשלטון הבריטי הלכה והתגברה, על רקע מדיניות עקבית של מעצרים וחיפושי נשק⁵⁷. בראשית 1944 נטל מנחם בגין את הפיקוד על תנועת 'האצ"ל' והכריז על מרד בשלטון הבריטי. עד קיץ 1946 ביצע הארגון פעולות מבלי כוונה להסב לבריטים

⁴⁹ שם, בעמ' 88.

⁵⁰ שם.

⁵¹ שם, בעמ' 88-90.

⁵² שם, בעמ' 91-94.

⁵³ שם, בעמ' 95.

⁵⁴ שם, בעמ' 95-96.

⁵⁵ שם.

⁵⁶ שם.

⁵⁷ שם, בעמ' 97.

נפגעים בנפש⁵⁸. לעומת זאת, ארגון הלח"י אימץ מדיניות של מאבק ללא מגבלות כלשהן בבריטים והתנקש בחייו של שר המדינה הבריטי, הלורד מוין. הנהלת הסוכנות הסתייגה מפעולותיהם של שני הארגונים. בין אוקטובר 1944 ועד מאי 1945 התנהל ה'סזון'- פעולות של הישוב המאורגן נגד ה"אצ"ל", לרבות שיתוף פעולה עם השלטונות. ארגון ה"לח"י", לא היה מושא לרדיפות⁵⁹.

בסוף מלחמת העולם השנייה התברר לראשי הנהגת הישוב, שבריטניה אינה מתכוונת לשנות את מדיניות 'הספר הלבן' משנת 1939. בהתאם למדיניות זו הוגבל מס' רשיונות העליה למספר של 1,500 רשיונות בחודש בלבד⁶⁰. שר החוץ הבריטי, בוויין, אף נסוג ממחויבותה של בריטניה לממש את הצהרת בלפור⁶¹. על רקע זה הורה בן גוריון להגנה' ב-1 באוקטובר 1945 לפתוח במאבק מזוין בבריטים. ארגוני האצ"ל והלח"י נקראו אל הדגל והוקמה 'תנועת המרי העברי'⁶². התנועה ביצעה פעולות צבאיות מגוונות (שחרור מעפילים ממחנה עתלית, תקיפת תחנות משטרה בריטיות, התקפה על שדות תעופה בריטיים, פגיעה בתשתית מסילות הרכבת ועוד) והגבירה את המאבק נגד ההסגר על חופי הארץ⁶³. פעולות המרי נפסקו לזמן קצר בזמן שהותה של הועדה האנגלו-אמריקנית בארץ. הועדה, שהוקמה לבחינת שאלת ארץ-ישראל ובעיית העקורים, המליצה לבטל את 'הספר הלבן' מ-1939 ולאפשר עלייה של 100,000 עקורים ארצה, אך מסקנותיה לא יושמו⁶⁴. בעקבות דחיית המלצות הועדה חודשה פעולת 'תנועת המרי העברי' ביתר שאת. בעקבות 'ליל הגשרים' (פיצוץ 11 גשרים שקישרו את א"י עם שכנותיה) ערכו הבריטים ב-29 ביוני 1946 מבצע מקיף של מעצרים והחרמת נשק, אשר נודע בשם 'השבת השחורה'⁶⁵. 'תנועת המרי העברי' פורקה בעקבות דרישתו הבלתי מתפשרת של חיים וייצמן. ההנהגה ריכזה מעתה את מאמציה בתחום ההעפלה⁶⁶.

ב-7 בפברואר 1947 הציגו הבריטים את 'תוכנית בוויין'. התוכנית נסוגה מהצעת החלוקה ואישרה עלייה של 100,000 עקורים לאורך תקופה של שנתיים ולא לאורך תקופה של שנה, כפי שדרשה הסוכנות. תוכנית בוויין נדחתה ע"י הערבים והיהודים כאחד והחלטה לגבי עתידה של ארץ ישראל נמסרה לאו"ם⁶⁷. ב-29 באוקטובר אושרה בעצרת האו"ם החלטת חלוקה, לפיה תוקם

---

⁵⁸ שם, בעמ' 101-102.

⁵⁹ שם.

⁶⁰ שם, בעמ' 103-104.

⁶¹ שם, בעמ' 106.

⁶² שם, בעמ' 104-105.

⁶³ שם, בעמ' 105-106.

⁶⁴ שם, בעמ' 107.

⁶⁵ שם, בעמ' 108-109.

⁶⁶ שם, בעמ' 109-111.

⁶⁷ שם, בעמ' 113.

מדינה יהודית על שטח של 55% משטחה של ארץ-ישראל ומדינה ערבית על יתרת השטח. למחרת החלטת האו"ם, נפתחה מלחמת הקוממיות.⁶⁸ החודשים האחרונים לשלטון המנדט הבריטי התאפיינו באנרכיה ושיתוק מערכות⁶⁹. ב-14 במאי, הכריז בן גוריון על הקמת מדינת ישראל. בחצות הלילה של אותו היום הסתיים המנדט הבריטי על ארץ-ישראל.

---

⁶⁸ שם, בעמ' 114-116, 123.
⁶⁹ דותן המאבק על ארץ ישראל, לעיל ה"ש 47, בעמ' 376.

3. קשרים אישיים עם אישים ערבים ופעילות לקידום יחסי הקרבה בין

העמים

גד פרומקין גדל בירושלים העתיקה, בסוף ימי שלטונה של האימפריה העות'מאנית על ארץ-ישראל. סביבת ילדותו היתה מארג עדין של חיי דו-קיום בין יהודים וערבים⁷⁰. בית האב, פעיל הציבור י.ד. פרומקין ומוציאו לאור של העיתון "חבצלת", שכן בחצר בבעלות משפחת חוסייני הידועה. את הבית פקדו לעיתים קרובות מכרים וידידים ערבים של פרומקין האב. על כך כותב פרומקין בספרו:

"גרנו בשכנות עם החוסיינים...לאבא כמובן היו הרבה מכירים ומוקירים בקרב הערבים...אחד ממכבדיו הטובים ביותר של אבא היה מוחמד צלאח אל-חוסייני, אביו של ג'מאל⁷¹. הוא היה מבקר בביתנו לעיתים קרובות ומבלה שעות על שעות...ידיד טוב של אבא ואח"כ גם שלי היה קמאל אל-חוסייני, אחיו של חאג' אמין"⁷².

בילדותו רכש גד פרומקין ידיעה בסיסית בשפה הערבית⁷³. ב-1909 כתב מאמר לעיתון "חבצלת" ובו הטיף לבני הנוער להקנות לעצמם ידיעה בשפה הערבית המדוברת. מן המשכילים בקרב האוכלוסיה היהודית, דרש ללמוד גם את רזי השפה התורכית וזאת כדי להבין את המתרחש סביבם וליטול חלק פעיל בשלטון. הוא פרש מן העיתון, אחרי שהמאמר הוגש לדפוס ע"י פרומקין האב, בהשמטת החלק העוסק בנחיצות לימודי השפות⁷⁴. ההכרה בחשיבות הקניית השפה הערבית לאוכלוסיה היהודית והקניית השפה העברית לאוכלוסיה הערבית, ליוותה את פרומקין בעשייתו המדינית והחברתית, כפי שיפורט בהמשך⁷⁵.

⁷⁰ בספרו כותב פרומקין: "כל הבתים באותה הסביבה היו שייכים לערבים ודרו בהם בעיקר ראשי הענפים המסועפים של משפחת החוסיינים, אבל בתים רבים היו ב"חזקה" של יהודים והישוב היה מעורב. בהיקף של מאה מטר בקירוב היו כעשרה בתי תפילה ובתי מדרש. ואף על פי שלא נפל דבר בין שכנים הללו ואפילו יש ורחשו כבוד וידידות זה לזה, הרי היחסים בין היהודים לילדי הערבים לא היו כשורה והמגע האחד שביניהם היה פגיעה זו שפגעו האבנים שהיו משליכים אלו כנגד אלו". פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 281.

⁷¹ לימים יושב ראש 'הועד הפועל הערבי' ומזכיר המועצה המוסלמית העליונה שבראשה עמד המופתי, חאג' אמין אל חוסייני. כמו כן, עמד בראש 'המפלגה הערבית הפלשתינאית'.

⁷² מכתב מפרומקין לזלמן חן (6.4.1948). אצ"מ A199/12; פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 15.

⁷³ פרומקין כתב בספרו: "נכנסו לביתנו גם מורים לערבית: "שיך עלי כותוב ואחרים. חוץ מעלי כותוב שהיה בא יותר לשם שיחה עם אבא מאשר ליתן שיעורים לילדים, היו שניים שלושה מורים שהוחלפו בזה אחר זה...הידועות המעטות שקניתי לי בשפה הערבית בימי ילדותי עזרו לי לאחר מכן בהרחבת ידיעותי בשפה זו ואף שימשו לי יסוד ללימוד השפה התורכית ברבות הימים". פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 58-60.

⁷⁴ שם, בעמ' 146.

⁷⁵ פרומקין כלל בנוסח שלו להצעת הסכם עם הערבים, ראש פרק של 'חינוך ותרבות' ובו דגש על סוגיית לימודי השפות. הפרק לא נכלל בהצעת ההסכם הסופית. ראה פירוט נוסף בפרק 5. 'מגעים מדיניים'.

בעקבות 'מהפכת התורכים הצעירים' הוקם בשלהי שנת 1908 ועד מקומי של 'אחדות וקדמה' בקרב תושבי ירושלים הערבים. פרומקין הצטרף כחבר לוועד⁷⁶. עם החברים היהודים בועד נמנה גם דוד ילין⁷⁷. לדברי פרומקין, החברות ב'אחדות וקדמה' איפשרה לו להתוודע לראשי הפקידות התורכית בארץ ולנאורים בקרב הערבים⁷⁸. בפרלמנט התורכי, שהוקם בעקבות המהפכה, הוקצו מספר מקומות לנתיני ארץ-ישראל. בליבו של פרומקין גמלה ההחלטה לצאת את הארץ לטובת לימודי משפטים בקושטא, כדי להכשיר עצמו להיות בא-כוחו של הישוב בבית הנבחרים⁷⁹. בתקופת לימודיו בחר להתגורר מחוץ לשכונות היהודיות או האירופאיות של איסטנבול, כדי ללמוד את הלשון התורכית על בוריה⁸⁰. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, שב לארץ ישראל. חילופי השלטון בסיום מלחמת העולם הראשונה, הפיחו בו תקוות לשיפור היחסים בין העמים. פרומקין מציין בספרו, שתחת הממשל הבריטי נפגשו לראשונה בני שני העמים על בסיס שוויוני. פקידים ערבים ויהודים עבדו זה לצד זה כשוויים. לתחושה האופטימית תרם גם השיפור במצב הכלכלי. על רקע זה הוקמה בירושלים קבוצת "הסולל". על חברי הקבוצה נמנו מלבד פרומקין, המהנדס אליעזר ילין, המשורר אלתר לוי, העיתונאי אשר ספיר ואחרים. החבורה חרתה על דגלה "התקרבות רעים, עזרה הדדית והפצת ידיעת הארץ". פרומקין מציין כי פעילות הקבוצה סבלה מקשיי מימון, אך למרות זאת הצליחה בהקמת מפעל חינוכי אחד ששרד מס' שנים: שיעורים ללימודי שלושת השפות הרשמיות: עברית, ערבית⁸¹.

באותו זמן לערך, התוודע פרומקין באופן רשמי למי שעתיד להיות מופתי ירושלים וממנהיגיה הקיצוניים של התנועה הלאומית הערבית, אמין אל-חוסייני⁸². הפגישה התרחשה במהלך ביקור של פרומקין במשרד המושל הבריטי בירושלים בשלהי 1917 (או תחילת 1918), שם שימש אל-חוסייני בתפקיד לבלר. אל-חוסייני קיבל לידי את כרטיס הביקור של פרומקין ומיד הציג עצמו כאחיו של מופתי ירושלים באותה עת, קמאל חוסייני, שהיה מידידיו ובאי ביתו של פרומקין

⁷⁶ שם, בעמ' 147.

⁷⁷ דוד ילין עמד בראש הוועד הלאומי בין השנים 1920-1929. נמנה על מייסדי 'ועד הלשון העברית'.

⁷⁸ במכתב לזלמן חן כתב פרומקין שחתונתו לחנה בת אהרן איזנברג היתה "מאורע חברותי כביר בירושלים של אותו זמן – לא רק זיווג הישוב הישן (חבצלת) עם החדש (איזנברג, רחובות), אלא השתתפו בה גם כל ירושלים הבלתי יהודית. בעיקר בלטו ראשי המפלגה הטורקים הצעירים". מכתב מפרומקין לזלמן חן, ראה לעיל ה"ש 72.

⁷⁹ פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 147.

⁸⁰ שם, בעמ' 150. מומחיותו במשפט העות'מאני וידיעת השפה התורכית על בוריה באו לידי ביטוי בתרגומו למג'לה, עליו כתב משה דוכן: התרגום של מר פרומקין מצטיין בדייקנות רבה ובנאמנות מפליאה למקור וכמו כן בעקביות קפדנית ביחס לתרגום המונחים המשפטיים". משה דוכן "המשפט האזרחי בארץ ישראל" המשפט ב 280 (1927).

⁸¹ פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 221. תום שגב מציין כי יתכן שפעילות 'הסולל' מומנה ע"י ההנהלה הציונית במסגרת נסיונות למתן מגמות רדיקאליות בתנועה הלאומית-ערבית. TOM SEGEV, ONE PALESTINE, COMPLETE: JEWS AND ARABS UNDER THE BRITISH MANDATE 221 (2001).

⁸² כאמור, בילדותם התגוררו השניים בסמיכות, אך באותה עת לא נוצר ביניהם קשר. פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 281.

האב⁸³. פרומקין מציין כי לאחר כניסתם של השניים לתפקידים רשמיים, הירבו להיפגש בנסיבות חברתיות ורשמיות⁸⁴. על טיב היחסים שנרקמו ביניהם, ניתן ללמוד משני אירועים המוזכרים בספרו של פרומקין. על הארוע הראשון כתב:

"בשנת 1927 בא לבקר בארץ גיסי, הרב ישעיהו רפאלוביץ...בסיומו בארץ ובעיקר בסביבות ירושלים, לקחתי גם לביקור בחברון. ברגע האחרון...עלה בדעתי לנסות ולהשתדל, אולי יעלה בידי להשיג רשיון ולבקר במערת המכפלה. טלפנתי למופתי ירושלים, חג' אמין חוסיני, שבתורת ראש המועצה המוסלמית העליונה, היתה מערת המכפלה נתונה לפיקוחו. כעבור כמה רגעים בא מזכירו של המופתי עם מכתב אל שייך המסגד "חארם סידנא חליל..."⁸⁵

באביב אותה שנה הגיע המופתי בחברת שניים מחברי המועצה המוסלמית העליונה לביתו של פרומקין. הסיבה לביקור היתה הבחירות הקרבות לראשות עיריית ירושלים. המועמד מטעם משפחת חוסייני נזקק לתמיכתם של התושבים היהודים באיזורי בחירה מעורבים, כדי לגבור על יריבו מטעם משפחת כאלדי. המופתי היה מוכן להבטיח שתמורת תמיכת היהודים במועמד של משפחת חוסייני, ידאג ראש העיריה הנבחר מטעם החוסיינים לכך שתקציבי המיסים הנגבים מיהודים ישמשו לטובת השכונות היהודיות. בנוסף, הציע פשרה בעניין המועצה המחוקקת, לפיה ענייני עליה ורכישת קרקעות יוצאו מתחום סמכויותיה⁸⁶. פרומקין הבטיח לנסות ולקשר בין המופתי לקולונל קיש, ראש המחלקה המדינית בסוכנות היהודית באותה תקופה, אך מאמציו עלו בתוהו. חאג' אמין השיב בחיוב להזמנתו של פרומקין לסעוד בחברת קולונל קיש. קולונל קיש מצידו סרב להזמנה, בתואנה שחאג' אמין סרב בעבר להשתתף בסעודה שערך ד"ר טיכו, רופאו האישי של המופתי, לאחר שנודע לו כי קולונל קיש יהיה בין האורחים. פרומקין מציין בספרו, שסירובו של קיש נבע ככל הנראה מרצון להגיע לפתרון הבעיה הערבית באמצעות הידברות עם מנהיגים ערבים מהמדינות השכנות ולא עם ההנהגה הערבית המקומית. לדבריו, החוסיינים לא סלחו ליהודים שנתנו ידם לבחירתו של ראג'ב נאששיבי, יריבם המושבע⁸⁷. יחסי הידידות בין פרומקין למופתי חאג' אמין אל חוסייני הגיעו לקיצם עם פרוץ פרעות תרפ"ט⁸⁸.

⁸³ שם; מכתב לזלמן חן, לעיל ה"ש 72; גד פרומקין "פגישה עם חאג' אמין אל חוסייני" הארץ 24.9.1948.

⁸⁴ פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 281.

⁸⁵ שם, בעמ' 71.

⁸⁶ שם, בעמ' 285-287.

⁸⁷ שם, בעמ' 289.

⁸⁸ שם, בעמ' 281.

כס בית המשפט העליון סיפק לפרומקין הזדמנות לקשור יחסי קרבה עם פקידים ושופטים ערבים. יחסים קרובים נרקמו בינו לבין השופטים העליונים עלי ג'ראלה והשופט מוסטפה כאלדי⁸⁹. על האחרון כותב פרומקין בספרו: **"חיבתיו וכבדתיו והתברכתי בידידותו שהיתה ידידות אמת ונשארה בתוקפה גם בימי התפלגות פוליטית חריפה בין העמים שהשתייכנו אליהם"**⁹⁰.

גם את מוסא עלאמי, בן השיח המרכזי במגעים המדיניים של קבוצת "החמישה", פגש פרומקין במסגרת עבודתם המשותפת במערכת המשפט המנדטורית. פרומקין כותב בספרו, שבילדותו זכור לו ביקור של פידי אפנדי אל עלאמי (אביו של מוסה וראש עיריית ירושלים באותה תקופה) בבית המשפחה. עלאמי ביקש להפציר בישראל דב פרומקין לחזור בו מהתפטרותו מועדת הבחירות של העירייה. על כך כותב פרומקין: **"לימים קמה ידידות בין בניהם של שני היריבים כאשר בנו של פידי אפנדי, מוסה אל עלאמי, נתמנה לסגן היועץ המשפטי בממשלה המנדטורית, כשאני הייתי שופט בבית הדין העליון"**⁹¹. נראה שהיחסים בין השניים עלו על שרטון על רקע יוזמת "החמישה". פרומקין מציין בספרו, שלאחר קום המדינה נתקל בעלאמי בביקור פרטי בלונדון וזה עשה עצמו כאילו אינו מכירו⁹². פרומקין לא מוזכר בספרו הביוגרפי של עלאמי⁹³.

---

⁸⁹ שם, בעמ' 240-243.

⁹⁰ שם, בעמ' 243.

⁹¹ שם, בעמ' 111.

⁹² שם.

⁹³ עלאמי מזכיר במס' פסקאות את השיחות שניהל עם שרתוק ובן גוריון בתקופת מאורעות תרצ"ו, אך אינו מזכיר את יוזמת "החמישה". ראה גם פרק 'מגעים מדיניים': GEOFFREY FURLONGE, PALESTINE IS MY COUNTRY: THE STORY OF MUSA ALAMI 110, 231(1969)

4. פעילות חוץ-משפטית למען הישוב, בזיקה לסכסוך הערבי-יהודי

4.1. פעילותו של פרומקין במהלך 'מאורעות תרפ"א' ו'מאורעות תרפ"ט'

הפרעות שפרצו ביפו במאי 1921 מצאו את פרומקין במוקד ההתרחשות. פרומקין שהה אותה שעה ביפו, בשליחות בית הדין לערעורים. האירועים שיתקו את פעולת בתי-המשפט והוא ניצל את הפגרה שנכפתה עליו, כדי לחקור בהתנדבות פשעים, שהתבצעו במהלך הפרעות⁹⁴. השתתפותו בחקירות נפסקה לאחר מפגש מקרי עם סיר תומאס היקראפט, זקן השופטים לשעבר, שהגיע לארץ כדי לחקור את הסיבות לפרוץ המהומות, במסגרת ועדה בראשותו⁹⁵. על כך כותב פרומקין בספרו: "לא ערבה לו פעולתי והוא מצא, שאין זה הולם שופט בבית הדין לערעורים לעסוק בחקירת פשעים"⁹⁶ פרומקין עצמו לא ראה פסול במעשיו וזאת למרות שבשיטה האדברסרית, סמכות החקירה מוקנית לזרועות האכיפה של הרשות המבצעת⁹⁷.

בחזרתו לירושלים פגש את היועץ המשפטי נורמן בנטוויץ' וטען בפניו כי לאור הקושי הכרוך בחשיפת מבצעי עבירות על רקע לאומי, יש לשקול הטלת אחריות בגין הנזקים החומריים על כלל העדה הרלוונטית. הוא לא הסתפק בכך ושלח תזכיר בנושא לממשלה ובו כתב:

"אני רואה זאת לחובה להביא לתשומת ליבכם מה שאני חושב בעניין זה גם כפקיד

בממשלה, המעוניין לראות את החוק והמשפט מכובד במלוא הכבוד וגם כאזרח

הארץ, השואף לשלום והרמוניה בין העמים השונים היושבים בה."

לדברי פרומקין, היוזמה שנקט במשלוח המזכר, קידמה את חקיקת חוק העונשים הקיבוציים משנת 1921⁹⁸. החוק איפשר הטלת עונשים קיבוציים על כפרים מהם יצאו פורעים⁹⁹. הבעייתיות החוקתית הכרוכה בענישה קולקטיבית, חורגת כמובן ממסגרת דיונו, אולם עצם שליחת המזכר

⁹⁴ פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 251-252.

⁹⁵ ראה פרק 'מבוא הסטורי'.

⁹⁶ פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 252.

⁹⁷ ביצוע חקירות פליליות בידי שופטים היה מקובל בערכאת השלום. בהרצאה מטעם ד"ר א. וינשל בועידת עורכי הדין היהודים בא"י משמנת תרפ"ח-1928 נאמר על ידו: "שופטי השלום משמשים אצלנו גם בתור חוקרים בעניינים פליליים, מה שגורם לעינוי הדין ולהארכת זמני המאסרים. אנו צריכים לדרוש שיתמנו שופטי שלום מיוחדים לחקירות פליליות". "ועידת עורכי הדין היהודים בארץ ישראל" המשפט ג(א) 95, 99 (1928).

⁹⁸ פקודת האחריות הקיבוצית לפשעים, ע"ר 1921, 5.

⁹⁹ פרומקין כותב בנימה של גאווה על תרומתו לחקיקת החוק, שהיא מבחינתו "תוצאה חשובה". פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 252. נראה שבפרופסיה המשפטית היו שחשבו אחרת. בועידת עורכי הדין היהודים בארץ ישראל משנת תרפ"ח (1928), הרצה ד"ר מ. עליאש על חקיקת החוקים בארץ ישראל. הוא הגדיר את החוק הקובע אחריות משותפת לאחריות פלילית כחוק שמתנגד לרוח אנגליה. "ועידת עורכי הדין היהודים בארץ ישראל" המשפט ג(א) 95, 97 (1928). יש לציין כי בחוק העונשים הקיבוציים, 1936, נעשה שימוש לגבי ריכוזי אוכלוסיה יהודים, בתגובה להתרבות מקרי האלימות כנגד ערבים. ראה למשל: "עונש קיבוצי של 1000 לא"י על שכונות יהודיות בירושלים" הארץ 1.7.1939.

ותוכנו (פרומקין מכנה את עצמו "פקיד בממשלה"), אינם עולים בקנה אחד עם עיקרון "הפרדת הרשויות"¹⁰⁰.

התנהלות דומה אפיינה את פרומקין גם במהלך מאורעות תרפ"ט. עם פרוץ המאורעות ניסה לשדל כמה מידידיו הערבים להביע הסתייגות פומבית ממעשי האלימות, אך כשל בנסיונותיו. בעקבות זאת, החליט לנסח "מכתב גלוי לערבי הישר והנאור". במכתב פנה לערבים לצאת בגלוי נגד מעשי הפורעים¹⁰¹. פרומקין העביר את המכתב בתרגום אנגלי לעיונו של זקן השופטים מקדונל, כדי לקבל אישור להפצתו. במכתב הנלווה כתב:

"סבורני שמכתב זה יכול לשמש צעד ראשון לקרב את שתי העדות אחרי המאורעות האחרונים, דבר שבוודאי יהיה ברוח רצונה של הממשלה. אמנם רואה אני כי יכולים להסס בדבר הפצת מכתב כזה לרגל עמדת הרשמית. כשאני לעצמי אני רואה היסוס כזה במקומי, אך הייתי רוצה לדעת דעתך ודעתו של הנציב העליון"¹⁰².

תשובת זקן השופטים לא השתמעה לשני פנים:

"הראיתי את מכתבך לנציב העליון ושנינו סבורים כי הפצת מכתבך בדרך אחרת מאשר חלוקתו בין ערבים אשר הם ידידיך האישיים תהיה לא מתאימה למעמדך כשופט בית המשפט העליון. תוכן חליפת מכתבים אישית בין שופטים וידידיהם אינו נוגע, מטבע הדברים, לנציב העליון ולי..."

התכתובת חושפת פער משמעותי בין תפיסת התפקיד השיפוטי של פרומקין מול זו של זקן השופטים והנציב העליון. פרומקין, בניגוד להם, התקשה להבין מדוע עליו להמנע מפעילות בעלת גוון פוליטי, כאשר זו נועדה לקדם השגתם של בטחון וסדר ציבורי.

4.2 תוכנית הכותל

בקיץ 1925 נערכה בלונדון פגישה בין וייצמן ופרומקין. פרומקין שטח בפני וייצמן את תוכניתו לגאול את האדמות הסמוכות לכותל המערבי וזאת על מנת לאפשר גישה נוחה לקהל המתפללים

¹⁰⁰ שיטת המשטר המנדטורית התאפיינה בהעדר הפרדת רשויות. הנציב העליון ריכז את סמכויות הרשות המבצעת והמחוקקת גם יחד ובנוסף הופקד על מינוי שופטים. פנינה להב "העוז והמשרה - בית המשפט העליון בעשור הראשון לקיומו" עיוני משפט יד 479, 480-481 (1989); הבעייתיות הנובעת מריכוז סמכויות חקיקה וביצוע בידי הנציב העליון התעצמה על רקע מדיניות הספר הלבן משנת 1939 וחקיקת תקנות ההגנה (שעת חירום) 1945. ראה: ד"ר ח. פלקנשטיין "רוח החוקים בארצנו" הארץ 6.12.1946.

¹⁰¹ לנוסח המכתב - ראה פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 299-300; אצ"מ 19/199A.

¹⁰² פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 301.

ולשפר את חזות רחבת התפילה¹⁰³. מרבית הבתים בסביבת הכותל היו נכסים של ההקדש המוסלמי ולכן לא ברי-מכירה. פרומקין קיווה לשכנע את ההנהלה הציונית להעריך לקראת רכישה עתידית של בתים בבעלות פרטית. וייצמן הגיב בחיוב לרעיון, אך התקשה לגייס כספים למטרה. בשובו ארצה המשיך פרומקין בקידום התוכנית. הוא איתר בית בבעלות משפחת כאלדי, שהושכר בקביעות לטובת מפעל צדקה של הנדיב נתן שטראוס. פרומקין פנה לשטראוס בתיווך הלורד קיש ושכנע אותו לרכוש את הבית. גם הנריטה סולד היתה מעורבת במגעים עם שטראוס. נסיון לשכנע את שטראוס לרכוש בית נוסף נכשל עקב מחירו הגבוה של הנכס¹⁰⁴. התוכנית לגאולת האדמות סוכלה בשל פרוץ מהומות תרפ"ט¹⁰⁵.

מעורבותו של פרומקין ברכישת הקרקעות נתפשה כבעייתית על ידי חלק מן המעורבים, אם כי כנראה לו על ידי פרומקין עצמו¹⁰⁶. ראייה לכך ניתן למצוא בין השאר במכתבו של קולונל קיש לנתן שטראוס, בו נכתב:

"Though of course I do not wish his name to be mentioned in this connection, I will tell you that Judge Frumkin, whom you will remember, has negotiated in this matter with the owners of the house..."¹⁰⁷.

---

¹⁰³ שם, בעמ' 276-277.

¹⁰⁴ מכתב מנתן שטראוס לקולונל קיש (29.11.1926), אצ"מ A199/25.

¹⁰⁵ פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 278.

¹⁰⁶ התכתובת בין הנוגעים בדבר לרבות הסכם הרכישה ושרטוטים של החלקה המדוברת מצויים בארכיון הציוני. אצ"מ A199/25. תום שגב מציין בספרו, שמבצע רכישת הקרקעות היה "מבצע עדין". השופט פרומקין כבעל משרה באדמיניסטרציה הבריטית לא היה אמור להיות מעורב בפעילות מסוג זה. לראיה, הוא מזכיר את הכותרת: "Personal & Secret" שניתנה למכתביו של הלורד קיש אל פרומקין. ראה SEGEV, לעיל ה"ש 81, בעמ' 301. נתן ברוך כותב שיייתכן וניתן להסכים עם הערכה זו של שגב, אבל פרומקין עצמו כתב על מעורבותו בעניין בנימה של גאווה. נתן ברוך "הכבוד האבוד של השופט העליון: פרשת אי מינויו של השופט גד פרומקין לבית המשפט העליון בישראל- חלק ב'" **קתדרה** 102, 159, 184 (2002); פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 276.

¹⁰⁷ מכתב מקולונל קיש לנתן שטראוס (2.6.1926), אצ"מ A199/25.

5. מגעים מדיניים

פעילותו של פרומקין בתחום המדיני החלה כבר בראשית ימי המנדט הבריטי. פרומקין זיהה בחילופי השלטון שעת כושר להתקרבות בין ערבים ליהודים. שעת הכושר נוצרה עקב הסתלקותם מן הזירה של מנהיגים ערבים ראדיקליים ובעקבות תחושת הערבים שהממשל החדש מחזיק במדיניות פרו-יהודית¹⁰⁸. לרוע המזל, ב'ועד הצירים' לא היו שותפים לדעה זו. פרומקין מציין ששעת הכושר הוחמצה בשל התעלמות 'ועד הצירים' מעצם קיומה של בעיה ערבית¹⁰⁹.

הזירה המדינית נותרה איפוא, פנויה ליוזמה פרטית של מי שהנושא קרוב לליבו. יוזמה מסוג זה נולדה טרום מאורעות 1920 ביוזמתו של חיים מרגלית קלורסקי ועל דעתו של 'ועד הצירים'¹¹⁰.

הועדה כללה עפ"י פרומקין: **"חברים אשר כמוהו [קלורסקי] היה להם שיח עם הערבים, ידעו לשונם ואופיים, את חולשותיהם ואת תכונותיהם הטובות"**. פרומקין מונה בספרו כמה מהם:

היושע חנקין, אהרן אייזנברג (חתנו של פרומקין), מאיר דיזינגוף ושבתי לוי¹¹¹. הוא עצמו שימש כמזכיר הועדה. דיוני הועדה היו בעיקרם חסרי ערך ושיקפו פער גישות בין חברי הועדה וראשי 'ועד הצירים'¹¹². הועדה השיגה בכל זאת שתי תוצאות חיוביות: ייסוד קופת מלווה למתן הלוואות לערבים והקמת מרפאות למתן שירותי בריאות לאוכלוסייה הערבית באיזור רמלה-לוד¹¹³.

פרומקין פרש מן הועדה מאחר ולדבריו: **"פעולה פוליטית לא יכלה להתמזג יפה עם עבודתי בבית הדין"**¹¹⁴. התנזרותו מפעילות מדינית באה אל קצה עם פרוץ מאורעות תרצ"ו.

עפ"י פרומקין, ראשיתה של יוזמת "החמישה" בפגישה מקרית בינו לבין י.ל. מאגנס, נשיא האוניברסיטה העברית וממקימי 'ברית שלום', כחודש לאחר פרוץ המאורעות. השניים נדברו ביניהם לכנס ישיבה בנוכחות שלושה אישים נוספים שהיו מצויים בקשרים קרובים עם אישים ערבים: פנחס רוטנברג, מנהל חברת החשמל הארץ ישראלית, משה נובומיסקי, מנהל חברת האשלג, ומשה סמילנסקי, ראש התאחדות האיכרים.

¹⁰⁸ פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 218.

¹⁰⁹ שם, בעמ' 219. פרומקין כתב: **"בעיני ועד הצירים לא היתה בעיה ערבית קיימת כלל, ביחוד כשהגיע ארצה מנחם אוסישקין ב-1919 לעמוד בראש ועד הצירים...בשבילו היו הערבים כמות מבוטלת וגישתו אל הערבים היתה כגישת כמה מגויי העמים ליהודים. הלא הוא היה אומר: 'בכל העולם קיימת שאלת היהודים ומה עושים לפתרונה? כאן יש שאלת ערבים. ומה יש לעשות?' כלומר שיש לפתור אותה בדרך הביטול או ההתעלמות..."**

¹¹⁰ קלורסקי שימש כראש המדור הערבי בהנהלה הציונית בשנות ה-20. בשנות ה-40 היה ממובילי תנועת 'איחוד', אשר דגלה ברעיון מדינה דו לאומית. האיש המרכזי בתנועת 'איחוד', י.ל. מאגנס, נטל חלק במגעים המדיניים במסגרת קבוצת ה"חמישה" עליה יסופר בהמשך. יוסף הלר מ'ברית שלום' ל'איחוד' - יהודה לייב מאגנס והמאבק למדינה דו-לאומית 23 (2003).

¹¹¹ פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 220.

¹¹² שם.

¹¹³ שם.

¹¹⁴ שם.

בתאריך 23 במאי 1936, יום לפני מפגשה הראשון של קבוצת "החמישה", נועד פרומקין ביחידות עם משה שרתוק (שרת)¹¹⁵. פרומקין דיווח לו על שיחות שקיים עם מוסה עלאמי, פרקליט ממשלתי, ומוסטפא אל-כאלדי, עמיתו לכס בית המשפט העליון¹¹⁶. בשיחות נידונו שלושה נושאים: עליה, קרקעות ומשטר רצוי. בני שיחו הערבים של פרומקין הציעו עליה יהודית עד תקרה של 30 אלף עולים לשנה למשך 10 שנים, באופן שאחוז היהודים בתום התקופה לא יעלה על 40% מכלל האוכלוסיה. בעניין הקרקעות דרשו כאלדי ועלאמי הפסקה מוחלטת של רכישת קרקעות בידי יהודים. פרומקין סרב לדרישה והציע שבכל רכישת קרקע ע"י יהודי, יותר 20% מהשטח בידי המוכר הערבי. לגבי המשטר, הציעו עלאמי וכאלדי שותפות שיוויונית של יהודים וערבים באדמיניסטרציה¹¹⁷. שרתוק לא הביע בשלב זה התנגדות לשיחות, אולי משום שלא העריך נכונה את מידת המחוייבות של פרומקין לעניין¹¹⁸.

בפגישתם הראשונה של חברי "החמישה" מיום ה-24 במאי 1936, סוכם שכל אחד מן החברים יגבש נוסח משלו להצעה, שעתידה להיות מוצגת לבני שיחם הערבים. בתאריך 29 במאי פנו פרומקין ורוטנברג לשרתוק ודיווחו לו על התארגנות הקבוצה. מתברר שבזמן שחלף בין הפגישה הראשונה ובין הפניה לשרתוק, נועד מגנס עם עלאמי ביחידות וניסח עימו זכרון דברים, אשר כלל בין היתר הסכמה על ייצוג שוויוני בין יהודים וערבים במועצה המחוקקת ובמנגנון האדמיניסטרטיבי. לא ברור האם בזכרון הדברים נכללה הסכמה של מגנס ליותר על שימוש בסרטיפקטים שאושרו ע"י הנציב, למשך תקופת המו"מ¹¹⁹. דיווח על קיום השיחה הודלף לנציב העליון, שפנה בעניין לשרתוק¹²⁰.

בפגישה שהתקיימה בתאריך 1 ביוני 1936 בבית שרתוק, נכחו חברי קבוצת "החמישה", שלושה מחברי הנהלת הסוכנות (קפלן, שרתוק, ודב יוסף), אוסישקין וברל כצנלסון¹²¹. בפגישה זו הוצג נוסח של הצעת הסכם שגיבשה הקבוצה. נוסח זה מובא במלואו בספרו של פרומקין, לצד הנוסח

¹¹⁵ שם, בעמ' 326; משה שרת יומן מדיני תרצ"ו-תרצ"ט כרך א 136 (1968).

¹¹⁶ מוסטפא אל-כאלדי היה קרוב משפחה של ד"ר אחמד כאלדי, תומך בפתרון הקנטוניזציה וד"ר חוסיין כאלדי, ראש עיריית ירושלים. Shmuel Dothan, *Attempts at an Arab-Jewish Agreement in Palestine During the Thirties*, 1-2 ZIONISM 213 (1980).

¹¹⁷ שרת, לעיל ה"ש 115, בעמ' 136-137.

¹¹⁸ שרת בדברים שנשא בישיבת הוועדה הפוליטית של מפא"י מה-23 במאי 1936: "אין אנו צריכים להחמיץ שום אפשרות של פגישה עם ערבים. לשיחות איתם יש ערך, זה זורע ספקות בליבם..." שם, בעמ' 137.

¹¹⁹ ראה הערת שוליים 127.

¹²⁰ הדיווח נמסר כנראה ע"י מוסה עלאמי. בביוגרפיה של עלאמי נכתב שעלאמי הרגיש חובה לעדכן את השלטון לגבי שיחותיו עם גורמים יהודים, בהיותו עובד ציבור. FURLONGE, PALESTINE IS MY COUNTRY, לעיל ה"ש 93, בעמ' 231. שרתוק היה סבור שהדיווח לנציב הסב נזק רב, במיוחד היות ונוצר הרושם שהישוב מוכן לוותר על שימוש ברשיונות עליה מאושרים. שרת, לעיל ה"ש 115, בעמ' 145, 147.

¹²¹ שם, בעמ' 144; משה סמילנסקי *תקומה ושואה* 193 (1953).

שגיבש לבדו¹²². שני הנוסחים דומים זה לזה בסוגיות: עליה, קרקע ומשטר המדינה. לגבי עליה נקבע בשתי הטיטות, ששיעור העליה העובדת ייקבע על יסוד 'כוח הקליטה הכלכלית של הארץ' ואילו עליית בעלי הון לא תוגבל. עפ"י שני הנוסחים, אם תעלה דרישה לכך מהצד הערבי, יש להסכים לתקרה זמנית של מכסת עליה בגובה 30,000 עולים לשנה, לתקופה של עד 10 שנים, באופן שבתום התקופה יעמוד אחוז היהודים על 40% מכלל אוכלוסית ארץ-ישראל. לגבי קרקעות נקבע בשתי הטיטות, שהרכישה תוגבל ל-3/4 משטח הקרקע שבידי הפלח. יתרת השטח יותר בידיו. הממשלה בשיתוף אפשרי של היהודים יעניקו לפלח עזרה כספית ומקצועית בעיבוד השטח הנותר. בסוגיית המשטר, קובעים שני הנוסחים עיקרון של שוויון במנגנון האדמיניסטרטיבי והסכמה עקרונית להקמת מועצה מחוקקת, על בסיס שוויון בייצוג. הטיטה של פרומקין כוללת שני נושאים שלא נכללו בהצעה הסופית של "החמישה": נושא התרבות והחינוך ונושא הפדרציה הערבית ועבר הירדן¹²³. בסעיף "חינוך ותרבות" הציע פרומקין שיעשה מאמץ לקרב את שני העמים בדרך של לימודי שפות בבתי הספר וייסוד שיעורי ערב לכלל האוכלוסיה¹²⁴. בסעיף הייחודי "עבר הירדן ופדרציה ערבית", הציע פרומקין לחבר את ארץ-ישראל ועבר הירדן ליחידה מדינית אחת, שאף עשויה להצטרף לפדרציה ערבית (לכשתיכון כזו), על בסיס הבטחת זכויות היהודים בה¹²⁵. נוסח ההצעה של פרומקין מלמד שלא דגל אותה שעה בהקמת מדינה יהודית עצמאית.

שרתוק דיווח להנהלת הסוכנות על ההצעה בישיבה שהתקיימה ב-2 ביוני 1936¹²⁶. בדיווחו התייחס לנוסח ההצעה המוסכמת ולזכרון הדברים שערך מגנס עם מוסא עלאמי. במהלך הישיבה תקף שרתוק בחריפות את מגנס על שנתן הסכמתו ליותר על השימוש בסרטיפיקטים שכבר התקבלו, למשך תקופת המו"מ¹²⁷. שרתוק אמר לנוכחים בישיבה, שלדעתו אין למסור ייפוי כוח לקבוצה לניהול מו"מ, בשם המחלקה המדינית. הוא נימק את דעתו במילים:

"ההנהלה יכולה למסור יפוי כוח רק למי שהיא סומכת עליו במאה אחוז, רק למי שעמדתו היא כעמדת המחלקה המדינית ושלא ייותר בעניינים שבן גוריון ואנוכי לא היינו מוותרים בהם. אין הדבר כן לגבי ד"ר מגנס וחברים אחרים של הקבוצה... כל

¹²² פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 327-335. עותק המזכר מצוי גם באצ"מ A199/26.

¹²³ בנושא עבר הירדן היו בין החמישה חילוקי דיעות כפי שעולה מדבריו של שרתוק בישיבת הסוכנות מיום ה-2/6/1936. דוד בן גוריון **זכרונות** כרך שלישי 229 (1973).

¹²⁴ פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 335.

¹²⁵ שם, בעמ' 334.

¹²⁶ שרת **יומן מדיני**, לעיל ה"ש 115, בעמ' 142.

¹²⁷ בישיבת הנהלת הסוכנות שרתוק צטט מזכרונו את תוכנו של זכרון הדברים. שם, בעמ' 143; נוסח שונה של זכרון הדברים צוטט בספרו של משה סמילנסקי "תקומה ושואה". הנוסח על פי סמילנסקי, לא כלל הסכמה של מגנס ליותר על שימוש בסרטיפיקטים שכבר קיבלו את אישור הנציב. דוד בן גוריון **פגישות עם מנהיגים ערבים** 81 (1967); משה סמילנסקי, לעיל ה"ש 121, בעמ' 191.

מו"מ ואפילו הפרילמינרי והבלתי רשמי, יתנהל אך ורק ע"י המחלקה המדינית, בהשתתפותה או בהשתתפות אנשים שהיא סומכת את ידיה עליהם. נסכים ברצון לפגישות עם ערבים, בעזרתם של אנשי הקבוצה, אבל רק אם תהיינה בהשתתפותנו או השתתפות באי כוחנו המיוחדים"¹²⁸.

בסיום הישיבה לא התקבלה הכרעה בסוגיית מכסת העליה¹²⁹. פרוטוקול הישיבה נשלח לבן גוריון, ששהה אותה שעה בלונדון. בתאריך 8 ביוני 1936 התקיימה פגישה בין שרתוק, נובומיסקי ורוטנברג. הפגישה הסתיימה מבלי שנמסרה עמדתה הרשמית של הסוכנות לגבי ההצעה¹³⁰. ב-16 ביוני נפגש נובומיסקי מטעם "החמישה" עם שרתוק וקפלן, מטעם הסוכנות. בפגישה נמסר לנובומיסקי שהסוכנות מוכנה להתפשר על מכסת עלייה של 62,000 עולים לשנה (מספר העולים ב-1935), לתקופה של 5-10 שנים¹³¹. עם זאת, שרתוק וקפלן הודיעו לנובומיסקי שהנהלת הסוכנות מסרבת לייפות את כוחה של הקבוצה לנהל מו"מ רשמי בשם הסוכנות היהודית וזאת בהתאם להחלטת הסוכנות מיום ה-14 ביוני 1936¹³². ב-24 ביוני 1936 התקיימה פגישה בביתו של אוסישקין בנוכחות קפלן, שרתוק ונובומיסקי. שרתוק וקפלן הבהירו לנובומיסקי, שהסוכנות מוכנה להסכים למכסת העלייה המדוברת (62,000) בתנאי שההסכם ינוסח באופן שעקרון 'יכולת הקליטה הכלכלית של הארץ' יישאר על פניו הבסיס לקביעת המכסה. נובומיסקי ביקש לקבל הנחיות ברורות מהסוכנות לגבי אופן ניהול המו"מ ושרתוק בתגובה הבטיח להתייעץ עם חברי הסוכנות ולהעביר תשובה תוך מספר ימים. שרתוק לא עמד בהבטחתו. פרומקין וחבריו שלחו לשרתוק מזכר בעניין, בחלוף כארבעה שבועות. ביום ה-14 באוגוסט אישר שרתוק את קבלת המזכר, אך לא שלח מענה נוסף¹³³.

שתיקתו של שרתוק לא היתה מקרית. ההוראות ל"חמישה" עוכבו במכוון וזאת כדי לאפשר מו"מ ישיר בין נציגי המחלקה המדינית ואישים ערבים, לרבות מוסה עאלמי¹³⁴. שרתוק ניסה לשכנע את עלאמי בכך שאין טעם בניהול מו"מ מול "החמישה", עקב היותם נעדרי משקל פוליטי¹³⁵. השיחות עלו על שרטון אחרי ששרתוק דרש מעלאמי להצטייד בייפוי כוח מטעם חברי הוועד הערבי

¹²⁸ שרת יומן מדיני, לעיל, ה"ש 115, בעמ' 147.

¹²⁹ בהצבעה היה מספרם של המתנגדים זהה למספרם של התומכים. בן גוריון זכרונות, לעיל ה"ש 123, בעמ' 235.

¹³⁰ פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 330-331.

¹³¹ שמואל דותן מציין במאמרו שהסכמה זו היתה בבחינת פריצת דרך של ממש. בפעם הראשונה הסכימה ההנהלה הציונית לקריטריון מדיני (להבדיל מכלכלי) לקביעת מכסת העלייה. דותן, ראה לעיל ה"ש 116, בעמ' 222.

¹³² בן גוריון זכרונות, לעיל ה"ש 123, בעמ' 267; פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 331.

¹³³ פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 335.

¹³⁴ מלבד עלאמי פנה שרתוק לראג'ב נאששיבי, ראש עיריית ירושלים לשעבר וד"ר חוסיין כאלדי, ראש עיריית ירושלים הנוכחי. שלמה דותן, לעיל ה"ש 116, בעמ' 223.

¹³⁵ בן גוריון פגישות עם מנהיגים ערבים, לעיל ה"ש 127, בעמ' 102-90.

העליון¹³⁶. הדבר נודע לפרומקין מפי מגנס, שלמד על כך בעצמו משיחה עם מוסה עלאמי¹³⁷. עלאמי האשים את חברי "החמישה" בכשלון השיחות ונמנע מהמשך ניהול מו"מ מולם¹³⁸. פרומקין כותב בספרו שמאז נסיון "החמישה", נמנע כמעט לחלוטין מנטילת חלק פעיל במגעים בין שני העמים¹³⁹. הוא מזכיר את מעורבותו של מגנס בנסיון נוסף להגיע להסדר, בתיווכם של קולונל ניוקומב ואלברט חיימסון. פעילותו של מאגנס לטובת קבלת תוכנית ניוקומב-חיימסון, הביאה את יחסיו של מגנס עם הנהלת הסוכנות לשפל חסר תקדים¹⁴⁰. פרומקין לא מזכיר בספרו את העובדה, שנתלווה למגנס לפגישה בבית אוסישקין בסוף ינואר 1938. מגנס רצה להביע את מורת רוחו ממכתב שקיבל משרתוק. במכתב כתב שרתוק, שהוא רואה את עניין המו"מ בנוגע לתוכנית ניוקומב-חיימסון כמחוסל¹⁴¹. על הפגישה בבית אוסישקין כתב בן גוריון:

"אוסישקין סיפר כי לפני 11 ימים טלפן אליו ד"ר מגנס, שהוא ומר גד פרומקין רוצים לבקר אותו בענין דחוף. הפגישה התקיימה בביתו של מר אוסישקין. מר פרומקין שתק כמעט כל הזמן. ד"ר מגנס מסר שקיבל את מכתבו של מר שרת מ- 25 בינואר, אבל הוא לא יענה עליו כי הוא מרגיש את עצמו נעלב מתוכן המכתב".

מתיאורו של בן גוריון לא ברור מדוע החליט פרומקין להתלוות אל מגנס ומה היתה אם בכלל מידת מעורבותו בנסיון ניוקומב-חיימסון הכושל, בגינו הואשם מגנס ע"י הנהלת הסוכנות בהסכמה למעמד של 'מיעוט יהודי קבוע'¹⁴².

פרשת "החמישה" מהווה המשך טבעי להתנהלותו של פרומקין בפרשות: "המכתב לערבי הנאור", חקירת מאורעות תרפ"א ורכישת קרקעות הכותל. היא ממחישה היטב את המרחק הרב שקיים בין האופן העכשווי בו אנו תופשים את עיקרון חוסר התלות השיפוטית, כנגזרת לעיקרון הפרדת הרשויות ובין האופן שבו נתפשה הסוגייה בזמנו של פרומקין. כיום, אין חולק שניתוקם של שופטים מפעילות מדינית ופוליטית הוא תנאי חיוני לשמירה על אמון הציבור במערכת המשפט. דומה שלא כך היו פני הדברים בעת ההיא.

כמוזכר לעיל, פרומקין פרש מחברותו בועדה הפוליטית של קלוריסקי היות והיה סבור שפעולה פוליטית אינה משתלבת עם עבודתו כשופט. מכאן עולה לכאורה, שהיה ער לבעייתיות הכרוכה

¹³⁶ שם, בעמ' 104.

¹³⁷ פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 337.

¹³⁸ דותן, לעיל ה"ש 116, בעמ' 224; בן גוריון פגישות עם מנהיגים ערבים, לעיל ה"ש 127, בעמ' 95.

¹³⁹ פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 338.

¹⁴⁰ ה"ר, לעיל ה"ש 110, בעמ' 97-95.

¹⁴¹ דותן, לעיל ה"ש 116, בעמ' 236.

¹⁴² ה"ר, לעיל ה"ש 110, בעמ' 96-95.

במעורבות שכזו מצד נושא משרה שיפוטית. מעניין איפוא, שלא ראה טעם לפגם בפעילותו במסגרת קבוצת "החמישה". בפתיחת הפרק העוסק בפרשה כותב פרומקין בנוגע לנסיבות התארגנותה של הקבוצה:

"שוב אין אזור רשאי להסתפק בשב ואל תעשה. יש לעשות משהו. גם בקרב הערבים שאני נפגש עמם יש החושבים כמוני. מנהלים שיחות, נאנחים, מתמרמרים ומגששים"¹⁴³.

מן הדברים עולה שפרומקין תפס את מאמציו להשגת הסדר עם הערבים באמצע המאורעות, כחובה אזרחית. כס המשפט היה עבורו פלטפורמה לגיוס בני שיחה פרגמטיים, המקושרים להנהגה הערבית העליונה.

ייתכן שגם בן גוריון ושרתוק לא ראו פסול במעורבות מדינית מצד שופט. חוסר שביעות הרצון של השניים מחברי קבוצת "החמישה" התמקד בכך שלא נמנו על הנציגות הרשמית של הישוב ובחשש שאינם "ציונים מספיק", כפי שיפורט בהמשך. למעשה, מוסה עלאמי היה היחיד מבין המעורבים בפרשה, שייחס משמעות כלשהי לתפקידו השיפוטי של פרומקין. בספרו מצטט שרתוק מדבריו של עלאמי בפגישה שנערכה ביניהם ב-21 ביוני 1936:

"... אבל גם השופט פרומקין דיבר איתי וגם הוא אמר שהוא מדבר בשם הסוכנות וכי אם יהיה נחוץ יביא יפוי כוח. התפלאתי מאד, כי לא חשבתי שפרומקין עוסק בעניינים פוליטיים"¹⁴⁴.

באותו עניין כתב בן גוריון:

"הוא [עלאמי] סיפר לשרת על שיחותיו עם השופט פרומקין, שהיה הראשון לבוא אתו במגע. הוא הודה שהיה קצת מופתע לראות [את] השופט פרומקין מופיע כעוסק בענייני מדיניות. הוא לא ציפה ששופט ימלא תפקיד כזה..."¹⁴⁵.

לפרשת "החמישה" קיים פן נוסף והוא פן הזיהוי הפוליטי של פרומקין עם רעיון הדו-לאומיות. בספרו, הקפיד פרומקין להתנער מאגודת 'ברית שלום' בכותבו:

¹⁴³ פרומקין דרך שופא בירושלים, לעיל ה"ש 1, בעמ' 325.

¹⁴⁴ שרת יומן מדיני, לעיל ה"ש 115, בעמ' 176.

¹⁴⁵ בן גוריון פגישות עם מנהיגים ערבים, לעיל ה"ש 127, בעמ' 92.

" ועדת החמישה היתה הפעולה היחידה שעסקתי בה במשותף עם ד"ר מגנס, בקשר לבעיה הערבית. המשותף בינינו היה ההכרח למצוא לשון של הבנה עם הערבים, אך דרכי פעולתו בבעיה חשובה זו לא תמיד נראו לי ולא נתתי ידי במישרין או בעקיפין לתנועה שעמד בראשה ושהיתה ידועה תחילה בשם 'ברית שלום' ואח"כ בשמות אחרים. ד"ר מגנס וחבריו לא ידעו די את נפש הערבי ויותר מדי היו נוטים לקבל דיבורים והבטחות כדברים של ממש. אף לא נראתה לי הדרך של עשייה על דעת עצמם שהערבים היו יכולים לראות בכך חתירה תחת העמדה של הציונות הרשמית".

אלא שהלכה למעשה, הצעת "החמישה" תאמה את מורשתה של אגודת 'ברית שלום', אשר חרתה על דגלה הקמת מדינה דו-לאומית גם במחיר ויתור על רוב יהודי¹⁴⁶. הציונות הרשמית לא הצהירה בגלוי על מטרה של הקמת מדינה יהודית, אך מדיניות 'הפריטי' שאימצה (שיויון פוליטי שאינו תלוי שיויון מספרי), היתה כיסוי בלבד לשאיפה הבסיסית לרוב יהודי¹⁴⁷. הצעת "החמישה" למכסה של 40% לתקופה של 10 שנים נתפשה ע"י שרתוק ובן גוריון כמרחיקת לכת ואף מזיקה¹⁴⁸. חלק מחברי הסוכנות ראו במגנס ובשותפיו האידיאולוגיים, בוגדים, פשוטו כמשמעו¹⁴⁹. בספרו כתב בן גוריון:

"גם מו"מ בלתי פורמאלי אין לתת בידי כל אחד. לזה ראוי רק מי שיש לו שתי התכונות הללו:

¹⁴⁶ פרומקין לא הסתייג מעמדת "החמישה" בנושא העליה גם בדיעבד. בספרו הוא כותב: "הרושם שקיבלנו הוא שאין הרבה רצון בהנהלת הסוכנות היהודית להמשיך במשא ומתן עם הערבים, אך ישנה נטיה להביא לידי כך שהכשלת המשא ומתן לא תבוא מצדם, אלא מצד הערבים ועל כן למשל, דרשו מאיתנו שכבסיס למשא ומתן תשמש מכסת העלייה המקסימלית של 62,000 לשנה, שלא היה בזה משום פשרה והיה ברור שלא יתקבל על דעתם של הערבים". פרומקין לעיל ה"ש 1, בעמ' 337-338.

¹⁴⁷ הלר מ'ברית שלום' ל'איחוד', לעיל ה"ש 110, בעמ' 4-1; YEHUDA HAIM, ABANDONMENT OF ILLUSIONS: ZIONISTS POLITICAL ATTITUDES TOWARD PALESTINIAN ARAB NATIONALISM, 1936-1939 7 (1983).

¹⁴⁸ דברי משה שרת במרכז מפא"י מיום 9 ביוני 1936. שרת יומן מדיני, לעיל ה"ש 115, בעמ' 165-166; בן גוריון פגישות עם מנהיגים ערבים, לעיל ה"ש 127, בעמ' 87-88, 90.

¹⁴⁹ בפרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות מיום ה-2 ביוני 1936, בה נידונה הצעת "החמישה" נכתב: "הרב פישמן (מימון) מביע את צעריו ואת מחאתו על זה שהיתה פגישה של האנשים לא עם כל הנהלה, כפי שהם ביקשו, אלא עם אחדים מחבריה. הוא כשלעצמו חושב אחדים מאנשים אלה לבוגדים... עלינו להלחם נגד כל קביעת גבולות לעליה. הציונות תפשוט את הרגל אם אנו נסכים בעצמנו להגבלות אלה... הוא מתנגד שד"ר מגנס ומר סמילנסקי ינהלו משא ומתן בשמנו ואסור לנו למסור את גורל גם ישראל וארץ ישראל לידי האנשים הפרטיים האלה". בהמשך מובאים דבריו של ד"ר רוטנשטרייך: "ד"ר רוטנשטרייך אומר שהדברים ששמע בישיבה עשו עליו רושם מדכא... לדעתו אין לדון כלל בשאלת קביעת מידות העליה. הוא אינו מתאר לעצמו שהמתווך בינינו ובין הערבים יכול להיות ד"ר מגנס - אדם שאינו מאמין כלל במדינת היהודים. כל הרכב הועדה עושה עליו רושם קשה...". בן גוריון זכרונות, לעיל ה"ש 123, בעמ' 232, 234.

1) מי שעיקרי הציונות (כגון: עבודה עברית, עליה עממית, קרקע) הם בשבילו יהרג ובל יעבור; מי שרואה את הציונות המכסימליסטית כמינימום הכרחי בשביל העם העברי; מי שרואה את הגשמת הציונות כשאלת החיים והמוות של העם היהודי.
2) מי שמבין את נפש הערבי; מי שמכבד את שאיפתו הלאומית; מי שמסוגל לראות את הדברים בעיני ערבי....

משום כך נראה לי שאף אחד מ'החמישה' אינו מתאים למו"מ זה"¹⁵⁰.

האם ובאיזה מידה תרם זיהויו של פרומקין עם רעיון הדו-לאומיות והיותו על רוב יהודי,

להחלטה שלא למנותו לבית המשפט העליון בישראל, הן שאלות שאין להן מענה¹⁵¹.

---

¹⁵⁰ בן גוריון פגישות עם מנהיגים ערבים, לעיל ה"ש 127, בעמ' 88.

¹⁵¹ גם ברטרנד ספקטיבה לא היו לפרומקין חרטות על היוזמה, לרבות בנושא הטלת הגבלה על העליה. בספרו כתב: "המסתכל היום באותה תקופה וביחוד החכמים לאחר מעשה, בוודאי שימצא כי בתבונה ובראיית הנולד כלכלו דבריהם שרתוק וחבריו... אבל אנחנו לא נביאים ולא בני נביאים היינו... אני לא היה לפני, אלא מה שעניי רואות- דברים העומדים להתרחש בשנים הקרובות. ומי יודע אם גם בסופו של דבר לא היה הפסדנו יוצא בשכרנו. מרחק זה שבין ארבעים לחמישים אחוז לא היה קשה לעברו בשנים מעטות. בתנאי הסכם עם הערבים היתה מלחמת העולם השנייה מוצאת את הישוב חזק ומחושל... לא היינו מגיעים לספר הלבן של בוין ומי יודע כמה מאות אלפים היינו יכולים להציל מטרף הנאצים בתקופת המלחמה..." פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 338.

6. פועלו של פרומקין בשדה המשפט בראי זהותו הלאומית- פסקי הדין

בנושא 'עליה בלתי ליגאלית' כמקרה בוחן

6.1. פרומקין ותווית "השופט היהודי"

זהותו הלאומית של פרומקין ריחפה תדיר מעל ראשו ביושבו על כס המשפט. תווית "השופט היהודי" הוצמדה לו ע"י הבריטים, הערבים והיהודים כאחד¹⁵².

מלכתחילה מונה למשרת שופט שלום על תקן "שופט יהודי", תודות למאמציו של ד"ר חיים וייצמן אצל ראשי השלטון הצבאי. וייצמן הפציר בו לקבל את המשרה כדי שלא תאויש ע"י ערבי¹⁵³. פרומקין אף הוא תפש את המינוי כשליחות לאומית. בספרו מתוארת נטישת הקריירה המשגשגת שלו בעריכת-דין, כקורבן שבחר להקריב למען האינטרס הלאומי¹⁵⁴. על החשיבות שייחסו שני הצדדים למינוי ניתן ללמוד גם מההסדר הכספי שנלווה לו. ההנהגה הציונית סיכמה עם הממשל הבריטי על תוספת שתשלם לפרומקין מטעמה, בנוסף למשכורתו הממשלתית¹⁵⁵. פרומקין הסכים לבצע בתמורה "עבודה ספרותית משפטית" עבור 'ועד הצירים'¹⁵⁶. הסדרים מסוג זה, שמנקודת מבט בת-זמננו מתפרשים כהפרה של כללי המנהל התקין, היו חזון נפרץ באותה תקופה¹⁵⁷. ההסדר הכספי נמשך גם אחרי מינויו של פרומקין למשרת שופט בבית הדין לערעורים, אך נפסק כנראה זמן קצר לאחר מכן¹⁵⁸.

כבר בתחילת דרכו בבית הדין לערעורים מצא עצמו פרומקין נאלץ להדוף פניות של יהודים בעלי השפעה, שניסו על פי רוב לשדלו להטות משפט לטובת נכבדים ערבים. בין הפונים: מאיר דיזינגוף, שבא לדבר בטובתו של ראש עיריית עזה, דוד ילין לטובת שיח'ים מכפרים בסביבות ירושלים

---

¹⁵² פרומקין כותב בהקשר זה: "בשיחי ושיגי עם אנגלים וערבים הרגשתי עצמי כעין מודד לחומס או קרירותם לעיני היהדות...הלא בי ראו את היהודי המייצג את העם בחוגם, ובפרט אח"כ כשהייתי בכוח תפקידי בכיר הפקידים היהודים בשירות הממשלה". פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 224-225. הבריטים ראו בשיוך לאומי, גורם שיש להתחשב בו. דוגמא בולטת לכך היא משפטי פרעות תרפ"ט. פרומקין מציין בספרו כי לא נטל חלק במשפטים אלה וזאת בהתאם להכרזת הנציב העליון מיום ה-4 בספטמבר 1929 לפיה שופטים בריטים בלבד ישבו על כס המשפט במשפטים הפליליים העתידיים להערך בעקבות הפרעות. פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 301; MARTIN (1993) 85-86 (1993); KOLINSKI, LAW ORDER AND RIOTS IN MANDATE PALESTINE 1928-1935 85-86; דוגמא נוספת להשפעה שייחסו הבריטים לזהותו הלאומית של השופט היא הכלל לפיו יכלו המתדיינים לדרוש להישפט בפני שופט בריטי. ראה: "לשאלות השעה: ביטול הזכות לברור שופטים" הפרקליט ז-ח 197 (1947). גם הערבים ייחסו חשיבות לזהותו הלאומית של השופט. פרומקין מספר שעורכי דין ערבים דרשו רוב בריטי במשפטים עם הקרן הקיימת לישראל או עם גורמים יהודים אחרים. פרומקין לעיל ה"ש 1, בעמ' 466.

¹⁵³ פרומקין דרך שופט בירושלים, לעיל ה"ש 1, בעמ' 2-1.

¹⁵⁴ שם, בעמ' 2-1, 212.

¹⁵⁵ עפ"י פרומקין, ההסדר הכספי סוכם בין גנרל מוניי מה-O.E.T.A וד"ר חיים וייצמן. שם, בעמ' 212.

¹⁵⁶ שם; בתיקו של פרומקין באצ"מ מצוייה תכתובת לגבי עבודות שונות שביצע עבור הישוב, בין השאר עבור מוסד 'משפט השלום העברי'. A199/19; נתן ברון "הכבוד האבוד-חלק א", לעיל ה"ש 2, בעמ' 160.

¹⁵⁷ נתן ברון כותב כי הסדרים דומים נעשו עם פקידים נוספים שהצטרפו למנגנון המנדטורי. שם.

¹⁵⁸ ברון מציין כי הסדרים דומים באו לידי סיום, סמוך למעבר לשלטון האזרחי ב-1.7.1920. ברון שופטים ומשפטים בארץ ישראל, לעיל, ה"ש 4, בעמ' 166. במקביל הוא מציין, שבתיקו של פרומקין נמצא מכתב של מנהל חברת האשלג, זיגפריד ון-פריזלנד, מתאריך 24.8.1931 ובו בקשה לחוות דעת משפטית בנושא הזכויות בים המלח. עפ"י ברון, פרומקין השיב לפנייה בחוות דעת ארוכה ומנומקת תוך סקירת המצב המשפטי והחקיקה העות'מאנית הרלוונטית. אין במכתבים איזכור לעניין תשלום בעבור חוות הדעת. שם, בעמ' 343.

וחיים קלוריסקי, שבא בענינו של מופתי עכו. פרומקין כותב בספרו שנאלץ להעביר מסר חד משמעני לפונים: **"שופט יהודי אינו ניתן להשפעה כלשהי"**¹⁵⁹.

בהיסטוריוגרפיה של מערכת המשפט המנדטורית מקובלת ההשקפה, לפיה הפרופסיה המשפטית דאז תפשה את פרומקין, כמי שמופקד על ייצוג האינטרסים של הישוב¹⁶⁰. דברים ברוח דומה כתב השופט שמעון אגרנט בהקדמה לספר 'פסקים נבחרים של גד פרומקין'

"בסתרי ליבו ובתוך נפשו פנימה הרגיש גד פרומקין את עצמו, כל ימי כהונתו הארוכה, כמי שנושא באחריות הכבדה לשמור היטב, באשר להכרעות שיכריע בית המשפט, על קנייניו הרוחניים של העם היושב בישראל, על נכסי צאן ברזל של המשפט העברי ועל האינטרסים החיוניים של הבית הלאומי ההולך ונבנה"¹⁶¹.

שתי פרשיות מאוזכרות חזור והזכר, בקשר להשקפה הרואה בפרומקין את נציגו של הישוב בבית המשפט העליון. אלו הן פרשת משפט השבת (משפט אלטשולר) ופרשת התובע הממשלתי אליוט¹⁶². לשתי הפרשות אין נגיעה של ממש לסוגיית הסכסוך הערבי-יהודי.

פרשת אלטשולר החלה בהרשעתו של אברהם אלטשולר בבית המשפט העירוני של תל-אביב, בעבירה על חוק עזר עירוני. חוק העזר המדובר אסר על פתיחת בתי עסק בשבת, למעט בתי עסק בבעלות מוסלמים או נוצרים. אלטשולר ערער על הרשעתו בפני בית המשפט המחוזי. שופטי המחוזי קבעו כי חוקי העזר העירוניים כפופים לאיסור ההפליה המצוי בדבר המלך במועצתו, 1922 ובכתב המנדט. בהיות חוק העזר העירוני מפלה על רקע השתייכות דתית, בוטלה ההרשעה. הזיכוי עורר הד ציבורי נרחב. העיתונות היהודית האשימה את עורכי דינו של אלטשולר בערעור

¹⁵⁹ פרומקין, לעיל, ה"ש 1, בעמ' 247-248. ברון מציין מקרה מאוחר (שלהי 1938) של נסיון לשדל את פרומקין להשפיע על תוצאת משפט. מדובר בפרשת מרדכי שוורץ, שוטר יהודי שהורשע ברצח שכנו הערבי לאוהל ונידון למוות. פרומקין כותב על המקרה בספרו, אך נמנע מלהזכיר את ביקורו של בן משפחתו של השוטר שוורץ, ירוחם משל, בביתו שברחביה, לפני מתן הכרעת הדין. פרומקין לא נתן לירוחם משל כל הבטחה. בסופו של דבר כתב פסק דין יחיד, בו זיכה את שוורץ מאשמת רצח בכוונה תחילה. לפסק הדין לא היתה כל השפעה על תוצאתו הטראגית של המשפט. ברון **שופטים ומשפטים בארץ ישראל**, לעיל ה"ש 4, בעמ' 293, 365; פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 352-353; אליאב שוחטמן "פרשת עולה הגרדום מרדכי שוורץ" **האומה** 37 (2000).

¹⁶⁰ להב "העוז והמשרה", לעיל ה"ש 100, בעמ' 481; נתן ברון "הכבוד האבוד-חלק א", לעיל ה"ש 2, בעמ' 165. אליקים רובינשטיין לעומתם מציג את פרומקין כמי שהיה חרד לשמירת אי תלותה של הרשות השופטת, גם כשהדבר לא תאם את האינטרס הלאומי. אליקים רובינשטיין **שופטי ארץ: לראשיתו ולדמותו של בית המשפט העליון בישראל** 22-23 (1980).

¹⁶¹ שלום קסאן **פסקים נבחרים של גד פרומקין** 7 (1962). פרופ' פלטיאל דייקן (דיקשטיין) הביע דעה דומה כאשר כתב רשימה לרגל צאת ספרו של קסאן: **"הקורא...יהנה הרבה וילמד הרבה על מאמצי דור ההכשרה ועל הדמות של האיש, שהיה נאלץ לפעול בתוך חוג, שלא תמיד התייחס אליו באהדה ובחיבה ומשם לעזור להקמת הבית הלאומי ולהניח אבני פינה להתפתחות המשפט במדינה"**. פלטיאל דייקן "שופט יהודי בימי המנדט" **פרופ' פלטיאל דייקן (דיקשטיין): מבחר מונוגרפיות, מחקרים** 73 (יצחק אורן עורך, 1975).

¹⁶² *Att'y-Gen. v. Altshuler*, 1 P.L.R. 283, 286 (S.C., 1928). לטענת לחובסקי, העיסוק המשפטי סביב חוקי השבת הוא אחד משני התחומים (בנוסף לדיני המעמד האישי), אשר בהם השתקפה סוגיית הזהות הלאומית ביתר שאת.. ASSAF LIKHOVSKI, LAW AND IDENTITY IN MANDATE PALESTINE 159 (2006).

יסודות קיומו הלאומי של הישוב¹⁶³. בציבור היהודי נתפשה הפרשה כעניין לאומי ולא כעניין דתי¹⁶⁴. גם פסק דינו של בית המשפט העליון המנדטורי מתמקד באספקט הלאומי של חוק העזר. זקן השופטים מייקל מקדונל והשופט הבריטי קורי אישרו את פסק דינו של בית המשפט המחוזי וקבעו שהחוק העירוני פסול, משום שהוא מפלה בין יהודים ושאינם יהודים. השופט פרומקין כתב בדעת יחיד חולקת: **"ואשר לשבת, יש הכרח להדגיש, כי אין יום השבת לעם היהודי יום מנוחה סתם. השבת לא רק שהיא חלק בלתי נפרד של הדת היהודית, אלא שהיא קניין עיקרי של שלמות האומה"**¹⁶⁵. פרומקין היה סבור, שחוק העזר לא יוצר הפליה פסולה אלא הבחנה מותרת, המתחשבת באינטרסים ייחודיים של חלק מהאוכלוסיה¹⁶⁶. פסק הדין של פרומקין נטבע בתודעה הקולקטיבית, כמפגן של נאמנות לאומית ואומץ שיפוטי¹⁶⁷.

רושם דומה עוררה התנהלותו של פרומקין בפרשת אליוט. באותו מקרה ישב פרומקין בהרכב שדן בערעור על הרשעת שלושה נאשמים יהודים בעבירת הצתה בזדון. התובע הבריטי אליוט פתח את נאום התביעה במילים: "זהו משפט פשוט של הצתה, שנמצאים בו כל היסודות הרגילים של הצתה: חברת ביטוח, פרמיה גבוהה, שריפה ויהודי"¹⁶⁸. מיד עם הישמע הדברים, הזדעק פרומקין ושאל את התובע האם התכוון לומר שיהדותו של הנאשם היא יסוד מיסודות העבירה. אליוט לא חזר בו מן האמירה. בעקבות ההתרחשות המתוארת פקדו את ביתו של פרומקין אישים רבים מצמרת הנהגת הישוב וביניהם אוסישקין וארלוזורוב¹⁶⁹. פרומקין חשב שהתגובה על דברי אליוט צריכה להעשות מעל כס המשפט. ארלוזורוב הסכים איתו. בישיבה מיוחדת שכינס זקן השופטים כמה ימים לאחר מכן, קרא אליוט הודעת התנצלות ובסיומה נשא פרומקין הצהרה מטעמו, בה גינה את האמירה הפוגענית¹⁷⁰. בדיווחי העיתונות היומית על הפרשה, הודגש חלקו של פרומקין¹⁷¹.

¹⁶³ ראה לדוגמה: פלטיאל דיקשטיין "טענות משפטיות ובחינה ציבורית" הארץ 2613 (1927).

¹⁶⁴ בעיתון 'הארץ' נכתב בעקבות מתן פסק הדין: **"בפסק דין זה גברה לצערנו הפורמאליות שבפרינציפיון מופשט על הצדק העליון שבצורך חיוני. הציבור העברי אינו רואה את עצמו נפגע בעניינו ובזכויותיו ע"י אותה "הדיסקרימינציה" הפורמאלית שבית הדין מצא בחוק השבת של תל אביב... אדרבה, הציבור העברי סובר כי המנדט ועיקר הבית הלאומי העברי מחייבים את זכותו הטבעית היסודית לבנות לו את חייו בהתאם לרוחו, למסורתו הלאומית-הדתית ולצרכיו החברתיים. וכמה תמוה הדבר ששני השופטים הבריטיים לא הביאו בחשבון בנידון זה את דעתו והרגשתו של השופט היהודי..."**. מ. גליקסון "על הפרק: על פסק הדין" הארץ 1 27.5.1928.

¹⁶⁵ הנוסח העברי לקוח מהדיווח על משפט אלטשולר בכתב העת 'המשפט'. ש. רוזנבוים ופ. דיקשטיין "בבתי המשפט של ממשלת ארץ ישראל: מנוחת השבת בתל אביב לפני בית המשפט" המשפט ז-ח 109, 117 (1947).

¹⁶⁶ אמנון רובינשטיין המשפט הקונסטיטוציוני של מדינת ישראל כרך א 295 (1991).

¹⁶⁷ ראה דברי ההקדמה של השופט שמעון אגרנט לספר 'הפסקים הנבחרים של ג'ד פרומקין'. שלום קסאן, לעיל ה"ש 161, בעמ' 7; בכתבה לכבוד יובלו של פרומקין כתב משה זמורה: **"תפקיד נעלה הוא להיות חבר בניה"ד העליון, אבל לא תמיד היה זה תפקיד קל להיות החבר היהודי היחיד במוסד זה... לא תשכח עמדתו וצורת הבעתה במשפט על תקנות תל אביב בדבר השבת. ולא תשכח תגובתו בשעה שעו"ד הממשלה פגע פעם בנאום הקטגוריה שלו בכבוד היהודים"**. משה זמורה "ג'ד פרומקין בן חמישים" דבר 23.7.1937.

¹⁶⁸ פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 317-318.

¹⁶⁹ שם, בעמ' 318.

¹⁷⁰ שם, בעמ' 319-320.

6.2. העלייה הבלתי ליגאלית כמקרה בוחן להכרעות השיפוטיות של פרומקין בנושאי הליבה של

הסכסוך הערבי-יהודי

נשאלת השאלה האמנם שימש פרומקין כנציג נאמן של הישוב בבית המשפט העליון, כאשר עמדו על הפרק הכרעות משפטיות, שנגעו לסוגיות הליבה במאבק על ארץ-ישראל והאם נתפש ככזה ע"י הקהילה המשפטית והישוב היהודי.

בחירת מכלול פועלו של פרומקין כשופט, גם תחת מגבלה של רלוונטיות לסכסוך הערבי-יהודי והמאבק להקמת בית לאומי, היא משימה רחבת היקף, החורגת ממסגרת עבודה זו. לאור זאת, בחרתי להתמקד בפסקי הדין של פרומקין בנושא ה'עלייה הבלתי ליגאלית', בין השנים 1937-1947, כמקרה בוחן. בחירה זו מתבססת על מספר טעמים. ראשית, בשנים האמורות התחזקה בקרב הישוב, ההנהגה הערבית והממשל הבריטי, ההכרה בכך שסוגיית העלייה הינה סוגיית מפתח בעתידה המדיני של ארץ-ישראל¹⁷². פסקי הדין של פרומקין בנושא ה'עלייה הבלתי ליגאלית' יסייעו לקבוע באיזו מידה הגן על האינטרסים החיוניים של הישוב, מול אינטרסים נוגדים של האוכלוסיה הערבית והשלטון המרכזי. שנית, אמצע שנות ה-30 הן שנות המפנה ביחסיו של הישוב עם מערכת המשפט המנדטורית. התחיקה המנדטורית ב'תקופת התקווה', שנמשכה בין השנים 1917-1936, שיקפה תחושת אופטימיות לגבי עתידה של ארץ ישראל¹⁷³. האופוריה באה אל קצה עם פרוץ מאורעות תרצ"ו, אשר סימנו את קץ 'תקופת התקווה' וראשיתה של 'תקופת המאבק'. התשתית התחיקתית ב'תקופת המאבק' יצרה משטר דיכוי פוליטי, באמצעות רשת ענפה של פקודות ותקנות ההגנה לשעת חירום¹⁷⁴. השינוי במגמת התחיקה השתקף גם בסוגיית העלייה. פקודת העלייה (תיקון) 1937 היתה יריית הפתיחה במלחמת החורמה של הבריטים בעליה הבלתי ליגאלית, אשר הגיעה לשיאה במסגרת תקנות ההגנה (חרום) משנת 1945¹⁷⁵. השנים 1937-1947 הן שנות השיא בקונפליקט בין המערכת המשפטית המנדטורית והשאיפות הלאומיות של הישוב.

¹⁷¹ בדיווחים הראשוניים על הפרשה הובאו במלואם חילופי הדברים בין השופט פרומקין לתובע אליוט. הודגש שזקן השופטים מקדונל לא הגיב על דברי התובע. "ארגומנטים של עוה"ד הממשלתי" הארץ 4 30.10.1932; "מה קרה בבית הדין העליון" דבר 1 30.10.1932. בנוסף, הופיעו דיווחים מפורטים על התנצלותו של התובע אליוט והצהרה שנשא פרומקין בישיבה שכינס זקן השופטים. "מר אליוט מתנצל וחוזר בו מדבריו" דבר 1 6.11.1932. "עוה"ד הממשלה מתנצל" הארץ 1 6.11.1932. על ההערכה לה זכתה התנהלותו של פרומקין ראה דברי משה זמורה בה"ש 167 וכן ראה: Mr. Elliott Apologises THE PALESINE BULLETIN 1 6.11.1932.

¹⁷² ראה פרק 'רקע היסטורי'.

¹⁷³ Yoram Sachar, *History and Sources of Israeli Law, in* INTRODUCTION TO THE LAW OF ISRAEL 1,4 (Amos Shapira, & Keren C.DeWitt-Arar ed., 1995).

¹⁷⁴ שם, בעמ' 4-5.

¹⁷⁵ עפ"י להב, מערכת המשפט המנדטורית התאפיינה בחידירתה של גישה אינסטרומנטאלית למשפט, אשר באה לידי ביטוי ביתר שאת לאחר מאורעות 1936, בחקיקה מגבילה של עלייה יהודית ורכישת קרקעות ע"י יהודים. הממסד המשפטי של הישוב הגיב לגישה האינסטרומנטאלית בשני אופנים מנוגדים: גילויי מחאה והתקוממות מחד גיסא

לבסוף, ההחלטה להתמקד בתקופת הזמן 1937-1947, נובעת גם מן התמורות שחלו באופייה של הפסיקה בשנים הנבחרות. עד אמצע שנות השלושים התאפיינה פסיקתו של בית המשפט העליון בפורמאליזם נוקשה¹⁷⁶. באמצע שנות ה-30 חל מפנה ביוריספרודנציה הארץ-ישראלית, עם ראשית "תקופת האנגליפיקציה של המשפט"¹⁷⁷. בתקופה זו נעשה יבוא מאסיבי של עקרונות, דוקטרינות וסעדים מן המשפט האנגלי, באמצעות סימן 46 לדבר המלך במועצתו¹⁷⁸. הרפורמה בפסיקה הורגשה גם בפסיקתו של השופט פרומקין¹⁷⁹. המפנה המתואר ייצר כלים חדשים לפרשנות משפטית יצירתית, שלא היו קיימים בעידן הפורמאליסטי.

6.3. סקירת פסיקתו של פרומקין בנושא 'העליה הבלתי ליגאלית'

6.3.1. התאזרחות באמצעות נישואין פיקטיביים

עד יולי 1939, אשה שנישאה לנתין ארץ-ישראלי היתה זכאית לנתינות ארץ-ישראלית, באופן אוטומטי. ביולי 1939 נחסמה האפשרות להשיג נתינות ארץ-ישראלית בדרך זו, בעקבות תיקון פקודת האזרחות¹⁸⁰. תופעת ההתאזרחות בדרך של נישואין פיקטיביים שגשה בשנות ה-30, בעקבות לחץ העולים המתגבר על שערי הארץ. הסוכנות היהודית ראתה את התופעה בחומרה וניהלה מולה מלחמת חורמה ללא הועיל¹⁸¹.

בשנת 1937 נידונה סוגיית הנישואין הפיקטיביים בשני פסקי דין של השופט פרומקין: בג"צ 1/37 זילברשטיין נ' השוטר הממונה על חדר המאסר בתחנת המשטרה חיפה וע"א 36/37 בטאט נגד היועץ המשפטי¹⁸². להלן העובדות החשובות בעניין זילברשטיין. רבקה זילברשטיין ושני צעירים שהתחזו להיות ילדיה (שרה ויוסף זילברשטיין), נעצרו בגין היותם 'עולים באיסור', כמוגדר בסעיף

ופעילות במסגרת "כללי המשחק" במטרה לרתום את המשפט לטובת הישוב, מאידך גיסא. להב "העוז והמשרה", לעיל ה"ש 100, בעמ' 480-481; א. הינסהימר "אסורי העליה ועונשיהם" הפרקליט יא 323 (1945).

¹⁷⁶ אליעזר מלחי קורא לתקופה זו "תקופת השמרנות והאימפרוביזציה במשפט הארץ ישראלי". אליעזר מלחי **תולדות המשפט בארץ ישראל** 14 (מהדורה שניה, 1953); ראה גם: אסף לחובסקי "תדמיות קולוניאליות בבית המשפט העליון של ארץ ישראל המנדטורית" **זמנים: רבעון להיסטוריה** 88-89 56 (1996).

¹⁷⁷ מלחי **תולדות המשפט בארץ ישראל**, שם, בעמ' 15.

¹⁷⁸ לחובסקי, לעיל ה"ש 176, בעמ' 89-90.

¹⁷⁹ בדברי הפתיחה שלו לספר 'פסקים נבחרים של גד פרומקין' כותב אגרנט שהשופט פרומקין "ראה ברכה רבה במפנה האמור". ראה: שלום קסאן, לעיל ה"ש 161, בעמ' 13.

¹⁸⁰ Citizenship Public Notice, I LAWS OF PALESTINE 92 (Doukhan ed., 1918-1925); Palestinian Citizenship (Amendment) Order, 1939, P.G. Supp. II 715 §6.

¹⁸¹ בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית מיום ה- 29.12.1935 תבע אוסישקין "להפסיק בכל האמצעים את הנישואין הפיקטיביים... כדי לעקור את הרע הזה" שרתוק הסכים איתו והודה שהנהלת הסוכנות לא עשתה די כדי להלחם בנישואין המדומים. בחוזר שנשלח למשרדים הארץ ישראליים בפברואר 1936 נאמר, שעליהם לאחוז בכל האמצעים לעקירת התופעה, החותרת תחת קיומם של החיים הציבוריים, החברתיים והדתיים בישוב. דוד ה. שפירא **עלות בכל הדרכים: תולדות ההעפלה לארץ ישראל מראשית השלטון הבריטי ועד לשלהי שנות השלושים (1918-1937)** 185-182 (1994).

¹⁸² Zilberstein v. Constable in Charge of the Police Lock-Up, Haifa, [1937] S.C.J. 13; Battat v. Att'y-Gen., [1937] S.C.J. 185.

8(2) לפקודת העליה, 1933¹⁸³. הסניגוריה טענה בין השאר, שהצעירה שרה מזרחי מוחזקת במעצר שלא כדין, היות ונישאה במהלך שהותה בבית המעצר לנתין ארץ-ישראלי, בדרך של קידושין בנוכחות שני עדים. השופט מנינג קבע שהשלושה מוחזקים במעצר כדין. הוא לא עסק כלל בשאלת תוקף נישואיה של הנאשמת שרה מזרחי, היות וקבע שממילא אין לנישואין נפקות לשאלת חוקיות המעצר. לדידו, הנישואין נערכו במטרה לעקוף את חוקי העליה. הכרה מצד בית המשפט בנישואין כעילה להפסקת המעצר תהיה בבחינת סיוע מצד בית המשפט להפרת החוק.

פרומקין כתב פסק דין משלו ובו הסכים עם קביעותיו של השופט מנינג בעניין חוקיות מעצרו של שלושת הנאשמים, על רקע העדר דרכון בר-תוקף כנדרש לפי סעיף (5)(1)(ה) לפקודת העליה 1933. הוא מצא לנכון להעיר מספר הערות, אגב אורחא, בסוגיית תוקף נישואין שנעשו בדרך של קידושין בנוכחות שני עדים. בהקשר זה ציין, שלדעתו תוקפם של נישואין אלה מוטל בספק וביקש להפנות את תשומת לב הרשויות הדתיות להשלכות הבעייתיות של מתן תוקף חוקי לסוג כזה של נישואין. פסק הדין בעניין זילברשטיין מהווה המשך לקו התקיף שנקט פרומקין בקשר לנישואין בדרך של קידושין בנוכחות שני עדים, גם בפסקי דין קודמים, שם עלתה הסוגיה בקשר לנתינים ארץ-ישראליים¹⁸⁴. פרומקין לא ראה, איפוא, ביעד של השגת נתינות ארץ-ישראלית משום "נסיבה מקלה", שמכשירה הכרה בסוג זה של נישואין. עם זאת, עורר פסק הדין תשומת לב דווקא במישור ההלכתי. הרבנות הראשית חשבה בטעות שפסק הדין הכריע בשאלת תוקף הנישואין. פרומקין הבהיר במכתב אל הרבנות, שבית המשפט העליון לא קיבל שום החלטה בעניין והסערה שככה¹⁸⁵. בספרו מדווח פרומקין על פסק הדין תחת הכותרת "נישואין של הערמה". לדבריו, פסק הדין ניתן על רקע "מכת מדינה" של נישואין מדומים. הוא מציין שכל עוד נעשו הנישואין המדומים בתיווך של "החלוץ" לא התעוררו קשיים מיוחדים. אך כאשר נערכו נישואין פיקטיביים באופן בלתי מאורגן, רווחו תופעות שליליות כגון: נשים שנותרו עגונות אחרי העלמות "בעליהן", מקרי סחיטה לשם התרת נישואין וכיו"ב. מורת רוחו של פרומקין מתופעת הנישואין המדומים, אותם הוא מכנה בפסק הדין "בדותה מכוערת של נישואין"¹⁸⁶, תאמה כאמור את עמדת הישוב

¹⁸³ נוסח הסעיף: "Any person who is refused permission to enter Palestine may be temporarily detained in such manner and in such place as the High Commissioner may, by order, direct and, while so detained, shall be deemed to be in legal custody". Immigration Ordinance, II LAWS OF PALESTINE 745 (Doukhan ed., 1933).

¹⁸⁴ למשל: Banin v. Banin [1937] 1 S.C.J. 561; על כך כתב השופט חשין בפסק דינו בעניין בוסליק: "דעתו של בית המשפט העליון בתקופת המנדט הובעה בכמה הזדמנויות מפי השופט פרומקין ורעיון אחד עובר בכל פסקיו בשאלה זו כבריח התיכון.... בית המשפט לא נמנע כל אימת שהדבר הגיע לידו, מלהביע את שאט נפשו מדרכי נישואין כאלה ומלהעמיד את עצם כשירותם של הנישואין בסימן שאלה גדול". ע"א 238/53 כהן נ' היועץ משפטי פ"ד ח 4, 54 (1953).

¹⁸⁵ פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 367.

¹⁸⁶ מתוך הנוסח עברי של פסק הדין כפי שהוא מובא בש. קסאן, לעיל ה"ש 161, בעמ' 81.

המאורגן בסוגייה¹⁸⁷. בעקבות פסק הדין התכנסה אספה מיוחדת בהשתתפות נציגי הוועד הלאומי והרבנות הראשית. באספה התקבלה שורת החלטות שנועדו לצמצם את תופעת השימוש בנישואין פיקטיביים לצורכי התאזרחות¹⁸⁸.

בפסק הדין של פרומקין מופיעה אמירה מעניינת, שיכולה ללמדנו על יחסו בזמן כתיבת הדברים לקונפליקט בין השאיפה לעלות לארץ ישראל ועיקרון שלטון החוק. האמירה נאמרה ביחס לצעיר יוסף זילברשטיין, שבעקבות פסק הדין, עתיד היה להיות מגורש מן הארץ:

"רואה אני בכל חומרתה את מסקנת החלטתנו... יודע אני משמעותו של דבר זה אצל צעיר יהודי שאולי זה שנים הוא חותר לעלות לארץ ישראל והנה הוא מוצא עצמו... מוחזר לכל הסבל והרדיפות שהיו מנת חלקו בסביבתו הקודמת... אבל אודה על האמת, איני רוחש לו אהדה. שום מטרה אינה יכולה להצדיק דרכים לא כשרים [כך במקור] ומי שמבקש לעלות לארץ הקודש עליו לעמוד בפני הקשיים ולחתור ולהגיע למחוז חפצו בלי להיאחז באמצעי תרמית".

חצי שנה אח"כ, כתב פרומקין פסק דין בדעת יחיד בעניין בטאט ובו ביצע תפנית חדה ביחסו לסוגיית הנישואין הפיקטיביים¹⁸⁹. פסק הדין נסוב על ערבות כספית, שהופקדה ע"י המערער יעקב בטאט, להבטחת צאתה מן הארץ של הצעירה רחל סובל, בתום שהות בת חודש שאושרה לה כתיירת. במהלך אותו חודש נישאה סובל לנתין ארץ-ישראלי ולפיכך המשיכה לשהות בארץ באופן חוקי, בתום תקופת השהייה שאושרה לה כתיירת. כספי הערבות שהפקיד בטאט חולטו ע"י השלטונות ובית המשפט המחוזי דחה את תביעתו להשבת כספו. בערעור על החלטת המחוזי כתב השופט קופלנד את דעת הרוב. הוא פירש את נוסח כתב הערבות באופן פורמאליסטי, תוך הצמדות מדוקדקת ללשון כתב הערבות. קופלנד גרס שכתב הערבות התנה את החזרת הפקדון בעזיבתה של סובל את הארץ בתום תקופה של חודש. התנאי האמור לא התמלא ואין נפקא מינא שהמשך השהות של סובל בארץ חוקית. פרומקין כתב בדעת יחיד שיש להשיב את כספי הערבות למערער. הוא נימק את ההחלטה באמצעות פרשנות תכליתית של תוכן החוזה. מחד גיסא, קבע שכתב הערבות מהווה חוזה לכל דבר ועניין וככזה, יש לפרש אותו בהתבסס על כוונת הצדדים, כפי שהיא משתקפת מלשון המסמך. מאידך גיסא, השתמש בעדותו של עוזר פרקליט הממשלה בפני בית המשפט, כדי לקבוע שכתב הערבות נועד למנוע שהייה בלתי חוקית ולכן אין לומר, שפקיעת

¹⁸⁷ ראה לעיל ה"ש 181.

¹⁸⁸ פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 370-372.

¹⁸⁹ למראה מקום של פסק הדין, ראה לעיל ה"ש 182.

אשרת התייר כשלעצמה מהווה הפרה של תנאי הערבות. לעניין הנישואין של רחל סובל ציין פרומקין, שאינו חושש שמדובר בנישואין פיקטיביים. בלשונו: **"יהיה הדבר מאד דחוק להניח, שכל אימת שעולה צעירה נכנסת לברית הנישואין כוונתה להערים על החוק"**¹⁹⁰. קביעה זו נראית תמוהה היות ומפסק הדין עולה, שסובל ניסתה תחילה לקבל סרטיפיקט של בעל הון והסתפקה באשרת תייר, אחרי שלא עלה בידה להוכיח בעלות על הסכום הדרוש. לא ברור מה הניע את פרומקין לזנוח במקרה דנן את העמדה התקיפה שגילה בעניין זילברשטיין לגבי נישואין פיקטיביים. פסק הדין אוזכר במאמר מסוף 1945 בכתב העת 'הפרקליט'¹⁹¹. במאמר נמתחה ביקורת על השופט קופלנד, אשר קבע שנישואיה של סובל מהווים הערמה על חוקי העליה. פסק הדין של פרומקין הוגדר במאמר כ"קול קורא במדבר"¹⁹².

בע"א 13/43 פולסקי נ' היועץ המשפטי נידון מקרה דומה למקרה בטאט¹⁹³. המערערת ברברה פולסקי דרשה החזרת ערבון שהפקידה בידי הקונסול הבריטי בפרנקפורט בדצמבר 1935. בכתב הערבות נכתב שדמי הערבון יוחזרו לפולסקי, רק במידה ותוכיח עד תום 18 חודשים מיום ההפקדה, שעזבה את ארץ ישראל בסיום התקופה שאושרה לה. המערערת קיבלה אשרת שהייה למשך 3 חודשים, שהגיעו לסיומם בסוף מרץ 1936. במהלך חודש מרץ, נישאה לנתין-ארץ ישראלי ולכן נשארה בארץ גם לאחר פקיעת האשרה. המערערת טענה שהתאזרחותה מכוח נישואין, מהווה אישור של השלטונות להמשך שהייה בארץ ועל כן יש להשיב לה את כספי הערבות שחולטו בידי השלטונות. השופטים גורדון-סמית ופרומקין דחו את התביעה. פסק-הדין יישם הלכה קודמת, אשר קבעה שאין לראות בנישואין כשלעצמם אישור מצד השלטונות להמשך שהייה בארץ ישראל. האקט הנדרש הוא הנפקת פספורט ארץ-ישראלי, אשר במקרה דנן בוצע מספר חודשים לאחר פקיעת אשרת השהייה. פרומקין לא כתב במקרה זה פסק דין משלו, למרות שעובדות המקרה דומות לעובדות בעניין בטאט¹⁹⁴.

¹⁹⁰ מתוך הנוסח העברי של פסק הדין בעניין בטאט. ש. קסאן, לעיל ה"ש 181, בעמ' 243.

¹⁹¹ א. הינסמר, לעיל ה"ש 175, בעמ' 332.

¹⁹² שם.

¹⁹³ Polsky v. Att'y-Gen., 13 P.L.R. 67 (S.C., 1943).

¹⁹⁴ ההלכה נקבעה בשני פסקי דין ע"י הרכבים שלא כללו את פרומקין.

Att'y-Gen. v. Notrica-Bouenos, [1939] 1 S.C.J. 131; Att'y-Gen. v. Menkes 10 P.L.R. 14 (S.C., 1943).

6.3.2. כניסה או שהייה בלתי חוקית וסיוע לביצוע עבירות על חוקי העליה

הפרשנות שיש לתת לסעיפים 12(2) ו-12(5) לפקודת העליה, 1933, העוסקים בכניסה ושהייה בלתי חוקית, נידונה בשני פסקי דין להם היה שותף פרומקין¹⁹⁵. הסעיפים קובעים כדלקמן:

12(2): Any foreigner who-

- (a) enters Palestine in contravention of section 5, or
- (b) having entered Palestine as a traveler or on a transit visa with permission to remain in Palestine for a limited period remains in Palestine after that period has expired without having obtained permission from the Director,

shall on **being found in Palestine** be guilty of an offence under this Ordinance.

12(5): No prosecution for an offence under this ordinance shall be commenced after the expiration of two years next after the commission of the offence.

הנאשם בע"פ 51/38 היועץ המשפטי נ' מוסקוביץ, נכנס לארץ-ישראל באופן בלתי חוקי באפריל 1935 ושהה בה ללא אישור השלטונות עד לתפיסתו במרץ 1938¹⁹⁶. עורכי דינו טענו, שלא ניתן להעמידו לדין בגין עבירה על-פי סעיף 12(2)(a) לפקודת העליה, היות ועל העבירה חלה התיישנות בהתאם לסעיף 12(5) לפקודה. פסק הדין ניתן פה אחד על ידי השופטים קופלנד, גרין ופרומקין. נקבע שהעבירה הקבועה בסעיף 12(2)(a) לפקודת העליה, כוללת שני יסודות. היסוד הראשון הוא כניסה בלתי חוקית לארץ והיסוד השני הוא מציאת העולה בארץ ("being found in Palestine). מכאן שמדובר בעבירה נמשכת, שמסתיימת רק עם תפיסתו של השוהה הבלתי-חוקי ע"י השלטונות. בפסק הדין ציינו השופטים, שאין כל דרך אחרת לפרש את הסעיף. השופט צריך לפרש את החוק כפי שהוא מוצא אותו ולא כפי שהוא חושב שהחוק היה ראוי להיות. פרשנות זו לסעיף 12(2) עיקרה מתוכן את סעיף ההתיישנות 12(5).

הסוגייה עלתה בשנית בע"פ 62/38 היועץ המשפטי נ' רייך¹⁹⁷. בפסק הדין שניתן פה אחד מפי השופטים גרין ופרומקין נכתב:

---

¹⁹⁵ Immigration Ordinance, II LAWS OF PALESTINE 745 (Doukhan ed., 1933) § 12(2), (5). הסעיפים מופיעים בנוסח זהה גם בפקודת העליה, 1941, ע"ר תוס' 2, 403.
¹⁹⁶ Att'y-Gen. v. Moskovitz, [1938] 1 S.C.J. 367.
¹⁹⁷ Att'y-Gen. v. Reich, [1938] 1 S.C.J. 422.

"זה היה פסק דינו ונשאר עכשיו פסק דינו ומשיך להיות פסק דינו ואנו מאשרים שהשירות בארץ ישראל זוהי עבירה נמשכת שאדם מבצע אותה בכל יום שהוא נשאר בארץ ישראל באורח בלתי חוקי"¹⁹⁸.

על פרשנות זו נמתחה בקורת במאמר שפורסם ב'הפרקליט' בשנת 1945. הכותב, ד"ר הינסהימר, ציין שבית המשפט פרש את הסעיף בחומרה יתרה בהופכו את העבירות על-פי סעיף 12 לעבירות תמידיות.¹⁹⁹

מע"פ 29/39 זליגמן נ' היועץ המשפטי²⁰⁰ נידון ערעורו של עו"ד זליגמן, מבכירי עורכי הדין בזמן המנדט, על הרשעתו בקשירת קשר לביצוע עבירות על חוקי העליה בניגוד לסעיפים 35, 36(a),(f) לפקודת החוק הפלילי, 1936²⁰¹. בהרכב שדן בתיק ישבו השופטים קופלנד, פרומקין וזקן השופטים טראסטד. שלושת השופטים דחו את ערעורו של זליגמן. כל אחד מחברי ההרכב כתב פסק דין משלו. פסקי הדין עסקו בעיקר בסוגיות מתחום סדרי הראיות, שאינן מעניינות. השופטים קופלנד ופרומקין ראו בחומרה רבה ביצוע עבירות על ידי נאשם, שהוא עורך דין במקצועו.²⁰² המשפט סוקר בהרחבה בעיתונות היומית, כנראה בשל מעמדו המקצועי של זליגמן. הדיווחים היו לאקונויים ונעדרו נימת בקורת כלפי תוצאת ההליך.²⁰³ פסק הדין הוזכר בהקשר שלילי במאמר מן 'הפרקליט'. חמתו של כותב המאמר, ד"ר א. הינסהימר, התעוררה בו למקרא פסק דינו של השופט טראסטד, אשר כתב כי איש משכיל כמו הנאשם זליגמן היה צריך להיות מודע לסכנת המחלות המידבקות הכרוכה בסיוע לעליה באיסור'. המאמר לא ביקר את פסק הדין במישור המשפטי.

6.3.3 החרמת ספינות מעפילים והעמדה לדין של רבי חובלים

בשנת 1937 הונהגה לראשונה הוראת החרמה של כלי שיט, אשר שימשו לצורך הפרת חוקי העליה. העמדה לדין פלילי של רב-החובל היתה נהוגה כבר מ-1928²⁰⁴. בתקנות ההגנה (עליה),

¹⁹⁸ הנוסח העברי עפ"י א. הינסהימר, לעיל ה"ש 175, בעמ' 330-331.

¹⁹⁹ שם, בעמ' 331.

²⁰⁰ Seligman v. Att'y-Gen., [1939] 2 S.C.J. 345.

²⁰¹ פקודת החוק הפלילי, ע"ר 1936, 625.

²⁰² פרומקין כתב: "I agree that a sentence of a fine would not be an adequate punishment for a professional man in Appellant's position". עניין Seligman v. Att'y-Gen., לעיל ה"ש 200, בעמ' 352-351.

²⁰³ ראה: "הוקל עונשו של עוה"ד זליגמן" הארץ 9.7.1939 1; "פסקי דין מנומקים במשפט זליגמן" הארץ 12.7.1939.

²⁰⁴ א. הינסהימר, לעיל ה"ש 175, בעמ' 325; פקודת העליה (תיקון), 1933, ע"ר תוס' 2, 243.

1940 תוקנה הוראת ההחרמה תחת תקנה מספר 3²⁰⁵. הנוסח האנגלי של החלק הרלוונטי לעניינו היה מעתה:

3. If any vessel is found in territorial waters of Palestine whether it came into those waters voluntarily or not, having on board, to the knowledge of the owner, agent or master of such vessel, any prohibited immigrant then-

לגבי רב החובל של כלי השייט, בעליו או סוכנו, נקבע בתקנה מספר 4(1) לתקנות ההגנה (עליה), 1940, כדלקמן:

4. (1) The owner, agent or master of any vessel found in territorial waters of Palestine in contravention of regulation 3 of these regulations shall be guilty of an offence and liable to a fine of £P. 1,000 or imprisonment for eight years or both.

בתקנה מספר 7 לתקנות ההגנה (עליה), 1940, נקבעה החזקה הראייתית הבאה:

7. If in any proceedings under these regulations, it is shown that there where prohibited immigrants on board any vessel, the owner, agent or master of such vessel shall be presumed to have knowledge of that fact.

פרשנות תקנה 3 לתקנות ההגנה (עליה), 1940, נידונה בע"פ 28/41 צ'ייקו נ' היועץ המשפטי²⁰⁶, על-ידי הרכב, שלא כלל את השופט פרומקין. השופטים דחו את ערעורו של רב-החובל צ'ייקו על החלטת המחוזי להחרים את האונייה "ליברטאד". האונייה זוהתה ע"י כוח ימי בריטי במרחק ארבעה מיילים מן החוף. הכוח הימי גרר את האונייה אל הנמל מאחר ומנוע האונייה שבק חיים. בפסק הדין נקבע כי צירוף המילים "whether it came into those waters voluntarily or not", המופיע בתקנה 3, בא לציין "כל דרך שבאמצעותה הגיעה האונייה אל החוף", לרבות גרירתה ע"י כלי שייט אחר.

Defence (Immigration) Regulations, 1940, P.G. Supp. II 465.²⁰⁵
Cheyko v. Att'y-Gen., [1941] 1 S.C.J. 116.²⁰⁶

ההלכה שנקבעה בעניין צ'ייקו עמדה במרכז פסק הדין שניתן בע"פ 86/41 היועץ המשפטי נ' ינוולטוס²⁰⁷. על הרכב השופטים נמנו זקן השופטים טראסטד והשופטים רוז ופרומקין. בית המשפט נדרש להכריע בערעורו של היועץ המשפטי על החלטת בית המשפט המחוזי לזכות את רב-החובל מאשמת עבירות על תקנות 3 ו-4 לתקנות ההגנה (עליה), 1940. פרשת תפיסתה של האוניה 'אטלנטיק' הסעירה את הארץ בחודש נובמבר 1940. כוח ימי בריטי השתלט על האוניה בנמל לימסול שבקפריסין והוביל אותה אל חופי ארץ ישראל, על 1,800 נוסעיה. 130 ממעפילי 'אטלנטיק' הועלו על האוניה 'פאטריה' ששקעה במצולות הים. המעפילים הנותרים הועברו תחילה למחנה עתלית וב-9 בדצמבר גורשו לאי מאוריציוס²⁰⁸. הליכי הגירוש של מעפילי 'אטלנטיק' התנהלו ללא מעורבות של בתי המשפט. ביום הגירוש התפרסמו בעיתון הרשמי תקנות ההגנה (איסור כניסה), 1940, שהיקנו לנציב העליון סמכות להורות על הגלייתו של אדם, שנעצר בגין עבירה של כניסה או ניסיון כניסה לארץ ישראל ללא רישיון²⁰⁹. אל פתחו של בית המשפט העליון התגלגלו הסוגיות השוליות לכאורה של העמדת רב החובל לדין פלילי והחרמת האוניה (נידונה בנפרד בע"פ 119/41, כמפורט להלן), אך ניכר שגורלם הטראגי של מעפילי 'אטלנטיק' עמד ברקע ההכרעות של השופט פרומקין בסוגיות אלה. בית המשפט המחוזי נימק את ההחלטה לזכות את רב החובל ינוולטוס, בכך שלא התקיים לגבי כלי השיט עליו פיקד התנאי "found in territorial waters of Palestine", הנדרש לפי תקנות 3 ו-4 לתקנות ההגנה (עליה), 1940. כוח ימי בריטי השתלט על האוניה בקפריסין והביא אותה אל חופי הארץ בניגוד לרצונו של רב החובל. השופטים טראסטד ורוז דחו פרשנות זו והורו על משפט חוזר לרב החובל. הם קבעו שאין כל הבדל בין מקרה 'אטלנטיק' ומקרה האוניה 'ליברטאד', אשר נדון בע"פ 28/41. לפיכך, אין מנוס מלקבוע שבית המשפט המחוזי לא יישם כראוי את ההלכה על עובדות המקרה. טראסטד ורוז ציינו שרק פרשנות לפיה גם נסיבות מקרה 'אטלנטיק', נופלות לגדר העבירות הקבועות בתקנות 3 ו-4, תבטא באופן היעיל ביותר את רצון המחוקק.

פרומקין מצידו כתב פסק דין יחיד, שכלל אמירות קשות על תקנות ההגנה והפרשנות שניתנה להן על ידי טראסטד ורוז:

If the legislature departed from the usual and normal in inserting those far-reaching words "or not", thus making an involuntary act a punishable offence, the most it could

²⁰⁷ Att'y-Gen. v. Yanoulatos, [1941] 2 S.C.J. 338.

II PALESTINE: A STUDY OF JEWISH, ARAB, AND BRITISH POLICIES 945-947 (Kraus Reprint CO., ²⁰⁸ 1970).

²⁰⁹ תקנות הגנה (לאיסור כניסה), 1940. ע"ר תוס' 2.

have had in mind was, to my mind, a border-line case, such as that in Criminal Appeal 28/41, where the involuntarily act was the direct continuation and the only possible and inevitable result of an undoubtably well-considered voluntary act, almost completed. To stretch this construction further, and to say that it was the intention to extend the application of the Regulations also to cases remote as the present one, would be more than can be attributed to a fair-minded legislature, rooted in the liberal conceptions of British justice²¹⁰.

פרומקין ציין שבנסיבות המקרה, הרשעתו של רב החובל היא בבחינת הרשעה של אדם בגין כוונה בלבד, בניגוד לעיקרון הנהוג בדיני עונשין לפיו "אין עונשין על דברים שבלב". בספרו כתב פרומקין על הפרשה:

"כל אותו זמן שהאניה היתה במרכז הדיונים, יצאה נפשי לגורלם של אלף ושבע מאות המעפילים, שזכו להגיע לחוף המבטחים אחרי נדודי סבל ויסורים והורחקו ממנו בכוח הזרוע ובאכזריות חימה גורשו מן המולדת הנכספת והם עכשו באי טרופי בארצות אפריקה. דומה הייתי בעיני אותו זמן למי שרואה נפשות יקרות לו טובעות בים והוא עוסק בהלכות איסור והיתר שבעצם אין להם ולעיקר- הצלת נפשות- ולא כלום"²¹¹.

נדמה שנימת הדברים מעידה על שינוי שחל ביחסו של פרומקין אל ההעפלה כביטוי להפרה של עיקרון שלטון החוק. לא ניתן לזהות בדבריו על מעפילי 'אטלנטיק' את נימת התוכחה שביטא בדבריו על העולה הבלתי חוקי אסף זילברשטיין בבג"צ 1/37 הנזכר לעיל. תמצית דבריו של פרומקין הוצגה במאמרו של ד"ר הינסהימר בכתב העת 'הפרקליט', מול דעת הרוב, כדוגמא לפסק דין בו משתקפים היטב ההבדלים בין השופטים "בהשקפת העולם, בגישה

²¹⁰ פסק דינו של פרומקין בעניין Att'y-Gen. v. Yanoulatos, לעיל ה"ש 207, בעמ' 342.

²¹¹ פרומקין דרך שופט בירושלים, לעיל ה"ש 1, בעמ' 376.

הפוליטית ובהבנה האנושית"²¹². בעיתונות היומית נידחק הדיווח על פסק הדין לשולי החדשות, מבלי שניתן דגש מיוחד לדעתו החולקת של פרומקין²¹³.

פרשת האוניה 'אטלנטיק' המשיכה להעסיק את בית-המשפט, גם לאחר מתן פסק הדין האמור. בע"פ 119/41 היועץ המשפטי נ' ינולטוס נידונה ההחלטה של בית הדין המחוזי, שלא להורות על החרמת האוניה²¹⁴. ההחלטה התקבלה לאחר שרב-החובל ינולטוס זוכה מאשמת עבירות על תקנות 3 ו-4 לתקנות ההגנה (עליה), 1940, גם במשפט החוזר, שנערך לו על פי הוראת בית הדין העליון בע"פ 86/41. בהרכב שדן בתיק ישבו השופטים קופלנד, רוז ופרומקין. השופט קופלנד קבע בפסק דין הרוב, שתקנה 3 אינה כורכת בין העמדה לדין פלילי של רב החובל/סוכן/בעלים ובין החרמת האוניה. לנציב העליון מוקנית סמכות להחרים את האוניה גם אם רב החובל זוכה בדין פלילי. ההחרמה מותרת מכוח החזקה הראייתית לפי סעיף 7, הקובעת שדי בהימצאות עולים בלתי חוקיים על סיפון האוניה, כדי לקבוע שרב החובל/סוכן האוניה/בעל האוניה היו מודעים לכך. במקרה כזה עובר נטל הראייה לבעל האוניה או רב החובל, להוכיח שלא היו מודעים לנוכחותם של עולים בלתי חוקיים. קופלנד קבע שבמקרה הנדון קמה החזקה לפי סעיף 7 היות ועל הספינה שהו בעת תפיסתה 1700 נוסעים ללא אישורי עליה. זיכוי רב החובל ינולטוס אינו סותר חזקה זו. השופט קופלנד רמז בפסק דינו שאינו מסכים בהכרח עם ההלכה שנקבעה בע"פ 86/41 ע"י הרכב שלא היה שותף בו, אך ציין שבית המשפט העליון כבול ע"י תקדימיו. בסופו של דבר החליט קופלנד, שלא להורות על החרמת האוניה מטעמים פרוצדוראליים. הוא קבע שהוראת ההחרמה בסעיף 3 מחייבת פנייה מצד היועץ המשפטי עצמו. במקרה הנדון התקבלה פנייה לא מטעם היועץ המשפטי, אלא מאת גורם מטעמו ולכן דין הפנייה להידחות. פסק הדין של פרומקין לא התייחס לסוגיית היחס בין זיכוי בדין פלילי של רב החובל והחרמת האוניה. הוא הסתפק בהסכמה להחלטה של קופלנד לדחות את הערעור של היועץ המשפטי, באומרו:

212 א. הינסהימר, לעיל ה"ש 175, בעמ' 331-333.

213 בדיווח בעיתון 'הארץ' נכתב על החלטת בית הדין להורות על משפט חוזר לרב החובל. דעתו החולקת של פרומקין לא אוזכרה. "נתקבל הערעור נגד קברניט ה'אטלנטיק' שהוגש מטעם היועץ המשפטי" **הארץ** 4.31.7.1941. בעיתון 'דבר' נכתבו מספר מילים על פסק הדין במסגרת דיווח על "משפטי אוניות המעפילים" בעמוד 4 של העיתון. על פסק הדין של פרומקין נכתב: "השופט פרומקין חלק על החלטה זו [ההחלטה להחזיר את התיק למשפט חוזר בביה"ד המחוזי] וקבע שיש לדחות את הערעור, מאחר שהאוניה הובאה לארץ מקפריסין ע"י השלטונות ולא הוכח שאמרה לעגון בחופי הארץ". "משפטי אוניות המעפילים" **דבר** 4.27.7.1941.

214 Att'y-Gen. v. Yanoulatos, [1941] 2 S.C.J. 559.

"...My views on this case have already been expressed in my judgment in the first appeal, to which there is nothing I could usefully add"²¹⁵.

סאגת 'אטלנטיק' נידונה פעם נוספת ע"י בית המשפט העליון בע"פ 1/42 ינולטוס נ' היועץ המשפטי²¹⁶, הפעם ללא השופט פרומקין בהרכב. השופטים גורדון-סמית, רוז וכיאט קבעו פה אחד, שהחרמת הספינה וזיכוי של רב החובל הם שני עניינים נפרדים. עוד נקבע, שרב החובל, בעל האוניה וסוכן האוניה צריכים להפריך, כל אחד בנפרד, את חזקת הידיעה לפי סעיף 7 לתקנות ההגנה.

6.3.4. משפטי ההעפלה והשחיקה במעמדו של בית המשפט העליון

משפטי אוניות המעפילים ובעיקר אלה שהתנהלו בשנתיים האחרונות לשלטון המנדט, פגעו אנושות ביוקרתה של מערכת המשפט ובית המשפט העליון בכלל זה²¹⁷.

בשנים 1946-1947 נדרש בית המשפט העליון להתעמת עם המשמעות הקונסטיטוציונית של ההגבלות החוקיות על ההעפלה, במסגרת שלוש פרשות מרכזיות. שלושת ההרכבים שמונו לדון בתיקים כללו, במקרה או שלא במקרה, שופטים בריטים בלבד²¹⁸.

בע"א 251/46 חיים מולבן נ' היועץ משפטי, טען המערער כי חוקי ההגירה ותקנות ההגנה לשעת חירום בנושא העלייה סותרות את סימן 17(1)ג) לדבר המלך במועצתו, לפיו לא תוחק שום פקודה הסותרת את הוראות המנדט²¹⁹. המערער טען כי חוקי העליה אינם עולים בקנה אחד עם ההתחייבות המוטלת על השלטונות האדמיניסטרטיביים מכוח סימן 6 לכתב המנדט, להקל על עליה יהודית. זקן השופטים פיצג'ראלד והשופטים אדוארדס ושאו דחו את הערעור על הסף.

²¹⁵ שם, בעמ' 565.

²¹⁶ Yanoulatos v. Att'y-Gen., 9 P.L.R. 29 (S.C., 1942).

²¹⁷ אליעזר מלחי כתב כי משפטים אלה ערערו במידה רבה את השם הטוב שהיה לבית הדין הגבוה לצדק כמעוז חירויות הפרט. מלחי, לעיל ה"ש 176, בעמ' 171-172. השופט ויתקון כתב באותו עניין: "תקופת המנדט...היתה ברוב רובה תקופה של התנגשות חריפה בין השלטון ובין שאיפותיו של הישוב היהודי בארץ...בעיקר ראה עמנו בתקופה זו את המשפט - וביחוד את המשפט הציבורי - לסמל הדיכאון. הוא היה לגזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה...". אלפרד ויתקון "המשפט בארץ מתפתחת" ספר היובל לפנחס רוזן 71 (חיים כהן עורך, התשכ"ב).

²¹⁸ לפחות במקרה של פרשת 'כנסת ישראל' נראה שהדבר נעשה במכוון. בדיווח בעיתון 'הארץ' לפני פתיחת הדיונים נכתב שהרכב בית הדין יכלול שופטים בריטים בלבד: זקן השופטים פיצג'ראלד והשופטים העליונים אדוארדס ורוז. עוד צויין כי במידה ויוחלט על הרכב מורחב של חמישה שופטים, יצורפו אליהם השופטים העליונים דה-קומרמונד וקארי. "השלטונות מנסים להתחמק מהצו על תנאי בטענות פורמאליות" הארץ 1 27.11.1946.

²¹⁹ Molvan v. Att'y-Gen., 13 P.L.R. 523 (S.C., 1946).

בפסק הדין נקבע שסימן 6 לכתב המנדט אינו מונע מן הנציב העליון להפעיל את שיקול דעתו לגבי האופן בו יקדם עליה יהודית, במקביל להבטחת זכויותיהם של יתר חלקי האוכלוסיה.

בבג"צ 107/46 פונט נ' המזכיר הראשי לממשלה²²⁰ טען המערער יצחק פונט, חבר הנהלת הקהילה היהודית בירושלים, שגירוש מעפילי 'כנסת ישראל' הוא בבחינת שימוש לרעה בסמכות המוקנית לנציב העליון מכוח תקנה 112 לתקנות ההגנה²²¹. בנוסף נטען, שהתקנות אינן מקנות סמכות להחזקת המעפילים במעצר על ספינות הגירוש ובקפריסין. בית המשפט דחה את הטענה שהוצאת צו הגירוש מהווה שימוש לרעה בסמכות. בנוסף, נדחתה הטענה שספינות הגירוש הן "בתי סוהר" צפים. בית המשפט ציין שלא היה מהסס להתערב אם היתה מובאת בפניו הוכחה כי חירותם של המגורשים נגזלה מהם בשעת העברתם לאוניות הגירוש. עוד נקבע כי המעפילים לא יסבלו מגבלה גדולה יותר על חירותם באוניות הגירוש, מזו שהיתה נלווית לשהייתם על כל ספינה אחרת שפניה מועדות לנמל יעד מסויים. כמו כן נקבע שלא הובאו בפני בית המשפט הוכחות לאי חוקיות החזקתם של העולים בקפריסין. ההליך המשפטי בעניין 'כנסת ישראל' סוקר בהרחבה בעיתונות היומית²²². הישוב היהודי והקהילייה המשפטית תלו תקוות רבות בתוצאות ההליך²²³. אין פלא שדחיית הערעור גרמה להתפכחות מרה ביחס ליכולתו של בית המשפט העליון לשנות את המציאות המשפטית נוכח תקנות ההגנה לשעת חירום²²⁴.

אף על-פי כן נעשה ניסיון נוסף להתדיינות בפני הערכאות המשפטיות בבג"צ 24/47 פונט נ' המזכיר הראשי לממשלה²²⁵. הדיון נסוב על חוקיות הגירוש של מעפילי האוניה 'חיים ארלוזורוב'. הרכב השופטים, שמנה את זקן השופטים פיציג'ראלד והשופטים דה-קומרמונד ושאן, קבע שתקנה 108 לתקנות ההגנה (שעת חירום), 1945, אינה מחייבת את הנציב העליון לחקור לגבי כל מעפיל ומעפיל באופן אישי, האם הוא מהווה סכנה לבטחון המדינה²²⁶. עוד נקבע שהנציב העליון מוסמך להוציא צו גירוש אם השתכנע שהדבר נחוץ או מועיל להבטחת שלומו של הציבור גרידא. אין צורך

Funt v. Att'y-Gen., 13 P.L.R. 504 (S.C., 1946).²²⁰

תקנות הגנה (שעת חירום), 1945, ע"ר תוס' 2, 855.²²¹

ראה למשל: "בל יגורשו ה-4000 מחוף המולדת" הארץ 1.11.1946; "השלטונות מנסים להתחמק מהצו על תנאי בטענות פורמאליות" הארץ 1.11.1946.²²²

עיתון 'הארץ' דיווח שעורכי דין רבים הציעו את עזרתם לעורכי הדין גוייטין ושפאר שניהלו את התיק מטעם המערער. ברחבי הישוב התכנסו אסיפות מיוחדות להביע את מחאתם על הגירוש הצפוי של מעפילי האוניה. "השלטונות מנסים להתחמק מהצו על תנאי בטענות פורמאליות" הארץ 1.11.1946; "הרוג ופצועים במעפילי כנסת ישראל" הארץ 1.11.1946.²²³

²²⁴ ראה למשל את התגובה הבאה שהתפרסמה בכתב העת 'הפרקליט' בעקבות פסק הדין: "האגדה של הביאס קורפוס התנדפה כליל במשפט זה, כי הביאס קורפוס שאפשר לנצחו באמצעות תקנה 112 היא זכות שקיימת על הנייר בלבד. פסק הדין בעניין מעפילי 'כנסת ישראל' הוא רק הוכחה נוספת כי תקנות לשעת חירום וחופש הפריט אינם יכולים לדור בכפיפה אחת." "לשאלות השעה" הפרקליט י (1945).

Funt v. Att'y-Gen., 14 P.L.R. 76 (S.C., 1947).²²⁵

²²⁶ סעיף 108 לתקנות ההגנה (שעת חירום), 1945 קובע כדלקמן: "לא יתנו הנציב העליון או מפקד צבאי צו לפי החלק הזה בגין אדם כלשהו אלא אם כן סבורים הנציב העליון או המפקד הצבאי, בכל לפי העניין, כי נחוץ או מועיל ליתן את הצו לשם הבטחת שלומו של הציבור, הגנתה של פלשתינה (א"י), קיומו של הסדר הציבורי או דיכויים של התקוממות, מרד או מהומה". ס' 108 לתקנות הגנה (שעת חירום), 1945, ע"ר תוס' 2, 855.

שהוצאת צו הגירוש תהיה נחוצה או מועילה גם להגנתה של ארץ-ישראל וקיומו של הסדר הציבורי. להבדיל מפרשת 'כנסת ישראל', ההליך בעניין מעפילי האוניה 'חיים ארלוזורוב' לא עורר בקרב הישוב ציפיות של ממש²²⁷.

הפיחות במעמדו של בית המשפט העליון בעקבות 'משפטי ההעפלה' השפיע כנראה גם על האופן בו נתפש פועלו השיפוטי של פרומקין בעיני הישוב והקהילה המשפטית. עמדות המיעוט שביטא במספר הזדמנויות, כמפורט לעיל, זכו להערכה מסויימת בקרב חברי הפרופסיה²²⁸. מאידך, קשה לומר שנתפש כ"מגנו של הישוב" בנושא ההעפלה²²⁹. לכך עשויות להיות מספר סיבות. ראשית, המקרים בהם הציב אלטרנטיבה לדעת הרוב היו מעטים ושוליים מכדי להותיר חותם משמעותי בתודעה הציבורית. שנית, פסקי הדין לא ביטאו תמיד קו עקבי וברור לטובת האינטרסים של הישוב. בחלק מן המקרים אף היה שותף פעיל להכרעות שהכבידו על מאמצי ההעפלה²³⁰. לבסוף, ייתכן שתדמיתו בציבור התקבעה ללא קשר לפועלו האישי בתחום ההעפלה. אולי נתפש בציבוריות הישובית כחלק בלתי נפרד ממערכת משפטית קלוקלת, שהפרה ללא הרף מושגים אלמנטריים של צדק וחירות.

---

²²⁷ לאחר מתן פסק הדין נכתב בעיתון 'דבר': "שוב ניתן לנו הלקח שלא בויכוח משפטי יסולקו גזירות שילוח עולים יהודים מחופי ארץ ישראל". "בית הדין העליון מאשר גזירת השילוח" דבר 1.3.1947.

²²⁸ במאמרו של ד"ר א. הינסהימר בכתב העת 'הפרקליט' נכתב כדלקמן: "העליה לארץ ישראל אינה שאלה משפטית מעקרה. היא שאלה פוליטית, אך יש לה גם צד משפטי חשוב...מעטים השטחים שבהם היה בית המשפט העליון כה מוכן לאשר ולהגביר את אמצעי המחוקק ולקיים את צעדי האדמיניסטרציה. ומעטים השטחים שבהם משתקפים בפסקי הדין במדה כזאת ההבדלים האישיים בין השופטים, הבדלים בהשקפת עולם, בגישה הפוליטית ובהבנה האנושית". בהמשך הדברים מוזכר פרומקין "כקול קורא במדבר" ביחס לדעת המיעוט בעניין בטאט ומוזכרת דעת המיעוט שלו בעניין האוניה 'אטלנטיק'. א. הינסהימר, לעיל ה"ש 175, בעמ' 331-333.

²²⁹ על פי רוב הבקורות שהופנתה כלפי בית המשפט התייחסה לכלל שופטיו כאל מקשה אחת. ראה לדוגמא: ברנד יוסף השלטון הבריטי בארץ ישראל: פרשת כשלנו של משטר 217 (התש"ח); "בהסתדרות עורכי הדין: כנס מחאה נגד התקנות לשעת חירום" הפרקליט ב 58-61 (1946).

²³⁰ למשל, הפיכת העבירות לפי סעיף 12 לחוק העליה, 1940 לעבירות שאין עליהן התיישנות. ראה סעיף 3.2.

7. סיכום

בחיבור זה נבחן פועלו של השופט פרומקין בסוגיית הסכסוך הערבי-יהודי, בזירה המשפטית והחוץ משפטית. בחינת פועלו של פרומקין בשדה החוץ-משפטי, נועדה לעמוד על דמותו של השופט היהודי היחיד בבית המשפט העליון המנדטורי ולשפוך אור על האופן בו תפש את התפקיד השיפוטי והממשק בינו ובין הספרה הפרטית. סקירת פסקי הדין שלו בנושא העליה הבלתי ליגאלית בין השנים 1937-1947, נועדה לבדוק כיצד התמודד עם המתח שבין משרתו ובין היותו בן הלאום היהודי, על רקע מאבק הישוב להקמת בית לאומי. הסקירה בכללותה מספקת תובנות על התרבות המשפטית תחת משטר המנדט.

גד פרומקין גדל והתחנך על ברכי התרבות הערבית-עות'מאנית ומשום כך לא התקשה לגשר על הפער בין ערבים ויהודים. לשנות ילדותו בחצר בית משפחת חוסייני היתה כנראה השפעה מכרעת על עיצוב השקפת עולם, שתמציתה סובלנות, פלוראליזם וכבוד כלפי בני הלאום הערבי. כפועל יוצא מהשקפת עולם זו, הכיר בחשיבות ידיעת השפה והתרבות הערבית. הכרה זו עוברת כחוט השני בפועלו בתחום החברתי והמדיני.

לא יפלא, איפוא, שרכש לו ידידים קרובים מבני הלאום הערבי. סיפור ידידותם של פרומקין והמופתי חאג' אמין אל-חוסייני הוא בעיקרו סיפור של מפגש בין-איש, שניגף מפני האיבה בין שני הלאומים. הסיפור מעורר תהיות לגבי היתכנותה של הזדמנות הסטורית לשיתוף פעולה בין הנהגת הישוב ומשפחת חוסייני, על רקע הבחירות לעיריית ירושלים בשנת 1927. ההזדמנות הוחמצה בשל סירובו של קולונל קיש לפגוש במופתי. התנהלותו של קולונל קיש בפרשה נראית כסימפטום נוסף לתופעת "ההדחקה" של קיום 'בעיה ערבית' מצד המחלקה המדינית של 'ועד הצירים' והסוכנות היהודית בשנות ה-20, עליה מדווח פרומקין בספרו.

במסגרת יוזמת "החמישה" באה לידי ביטוי השקפתו המדינית של פרומקין. נכון לזמן המגעים במסגרת הקבוצה, לא דגל בהקמת מדינה יהודית עצמאית כי אם במדינה דו-לאומית, שתקיים שיוויון זכויות מלא בין אזרחיה. נקודת המחלוקת המרכזית בין חברי הקבוצה וההנהלה הציונית נסובה סביב נכונותם של פרומקין וחבריו ליוזמה, להסכים למכסת עליה שתקבע את גודל האוכלוסייה היהודית על 40% מכלל האוכלוסייה למשך 10 שנים. פרומקין לא נסוג מעמדתו הפרגמטית בעניין העליה אפילו בשעת כתיבת ספרו ב-1953. סירובה של הנהלת הסוכנות להעניק ייפוי כוח לחברי "החמישה" לנהל משא ומתן בשמה, נבע לא רק משיקולי יוקרה, אלא בעיקר מן הספק, שהוטל ב"מידת הציונות" של חברי הקבוצה. ניתן רק לשער האם ובאיזו מידה הזיקה

יוזמת "החמישה" ויחסיו של פרומקין עם ד"ר מגנס, לסיכויי להיבחר להרכבו הראשון של בית המשפט העליון במדינת ישראל.

תפישת התפקיד השיפוטי של פרומקין משתקפת בפרשת "המכתב לערבי הנאור", חקירת מאורעות תרפ"א. נדמה שפרומקין תפס את התפקיד כמשרה ממשלתית לכל דבר ועניין. הוא לא ראה כל פסול בביצוע חקירות פליליות בזמן חופשה מבית הדין לערעורים או במשלוח מכתב בעל תוכן פוליטי, אם הדבר יועיל להשלטת בטחון וסדר ציבורי. מעניין שבשני המקרים המדוברים התברר לפרומקין שהממונים עליו חולקים על דעתו. במשטר המנדטורי לא היתה נהוגה הפרדת רשויות, אך נראה שהשופטים הבריטים ניסו בכל זאת ליצור מראית עין של חוסר תלות והעדר משוא פנים, מצד נושאי משרות שיפוטיות ועל כן לא ראו בעין יפה יוזמות מעין אלה.

התנהלותו של פרומקין בשתי הפרשות מבטאת טשטוש גבולות בין הספירה המשפטית והפרטית. נדמה שתחושת החובה האזרחית "לעשות מעשה" התלכדה אצלו עם תחושת האחריות כנושא תפקיד רשמי. מכאן קצרה הדרך ליוזמות, שלא עלו בקנה אחד עם האובייקטיביות הנדרשת משופט, על פי אמות המידה המוכרות לנו. טשטוש הגבולות מתגלה גם במעורבות של פרומקין ביוזמת "החמישה". פרומקין תאר את הרקע להתארגנות הקבוצה באומרו: "שוב אין אזרח ראשי להסתפק בשב ואל תעשה"²³¹. מובן שמנקודת מבטינו, גם חייו הפרטיים של נושא משרה שיפוטית, מוכתבים על ידי הצורך לשמור על ניטראליות שיפוטית. הפער בין התרבות המשפטית המנדטורית לתרבות המשפטית בישראל של המאה ה-21, משתקף גם בהסדר הכספי בין פרומקין ו'ועד הצירים' בראשית ימי כהונתו כשופט שלום.

פרשת "החמישה" מספקת הזדמנות לבחון את האופן בו נתפש התפקיד השיפוטי על ידי ראשי ההנהגה הציונית. כזכור, איש מבין המעורבים, למעט הפרקליט הממשלתי מוסא עלאמי, לא ראה בעייתיות במעורבותו של פרומקין כנושא משרה שיפוטית במגעים מדיניים. הסבר אפשרי לכך הוא שהמשפט לא נתפש כאידאל חברתי בקרב הישוב ותנועת הפועלים בפרט²³². כפועל יוצא מכך, המשפט נסוג תמיד מפני האינטרס הלאומי ולכן אין כל פסול בפעילות של נושא משרה שיפוטית בשליחות הישוב. עמדה זו מתיישבת עם העובדה, שהמוסדות הציוניים פעלו לא פעם בניגוד לחוק, כשהדבר היה נחוץ לטובת הגשמת מטרות כגון התיישבות ועלייה²³³.

התמה המרכזית בכהונתו של פרומקין היא הקונפליקט המתמיד בין האובייקטיביות הנדרשת משופט והרצון לייצג את האינטרסים של הישוב. פרומקין מונה למשרת שופט על תקן "שופט

²³¹ פרומקין דרך שופט בירושלים, לעיל ה"ש 1, בעמ' 352.

²³² רובינשטיין שופטי ארץ, לעיל, ה"ש 160, בעמ' 28; ויתקון "המשפט בארץ מתפתחת", לעיל ה"ש 217, בעמ' 74-71.

²³³ שם, בעמ' 28; להב "העו והמשרה", לעיל ה"ש 100, בעמ' 481.

יהודי" והיה מודע לכך שיהדותו שיחקה תפקיד משמעותי יותר מכישוריו המשפטיים בהחלטה למנותו לתפקיד. הוא עצמו ראה בקבלת המשרה משום שליחות לאומית. המפנה במערך היחסים בין הישוב והממשל הבריטי בסוף שנות ה-30 העמיד אותו בדילמה בלתי אפשרית. פרומקין הפך נציג במוסד, שהופקד על אכיפת מדיניות, שסתרה את שאיפותיו של הישוב היהודי, אשר דאג למינויו למוסד זה מלכתחילה.

העומדים בראש מערכת המשפט המנדטורית היו מודעים היטב להשפעה של הזהות הלאומית על השופטים הארץ-ישראליים, כפי שמשקף מן ההחלטה לנהל את משפטי פרעות תרפ"ט בפני הרכבים על טהרת שופטים בריטים. באותו אופן נראה, שגם משפטי ההעפלה המאוחרים (עניין מולבן, עניין אוניית המעפילים 'כנסת ישראל', פרשת מעפילי 'חיים ארלוזורוב'), התנהלו במכוון מול הרכבים של שופטים בריטים בלבד.

סבורתני, שהדילמה בין תחושת הנאמנות הלאומית ובין המחוייבות לאכוף גזירות קרקע ועליה, משתקפת היטב בפסיקה של פרומקין בסוגיית ההעפלה. פסיקה זו נעדרת קו אחיד, הן מבחינת אופי הפרשנות והן מבחינת היחס לסתירה האינהרנטית בין ההעפלה וערך שלטון החוק. חלק מפסקי הדין משקפים יחס פרמסיבי כלפי ניצול פרצות חוקיות (התאזרחות באמצעות נישואין מדומים) ורגש הזדהות עם מצוקת המעפילים (למשל: עניין בטאט ופסקי הדין בפרשת 'אטלנטיק'). פסקי דין אחרים משקפים התנגדות תקיפה להפרת חוק, גם אם נעשתה למטרת עליה או התאזרחות (עניין זליגמן, עניין זילברשטיין). גם אופי הפסיקה אינו עקבי. חלק מפסקי הדין שכתב פרומקין בדעת יחיד, מיישמים פרשנות משפטית יצירתית ואקטיביסטית (כדוגמת עניין בטאט). בפסקי דין אחרים משתקפת פרשנות פורמאליסטית מובהקת (עניין פולסקי, פסקי הדין לגבי פרשנות סעיף 12 לפקודת העליה, 1933).

ההימנעות של פרומקין מנקיטת עמדה ברורה ועקבית לטובת הישוב בפסקי הדין להם היה שותף בנושא ההעפלה, מבטאת את "צומת הנאמנויות" בו היה נתון. דעת היחיד, שכתב במספר הזדמנויות, נדמית כנסיון נואש למלא את תפקידו כשופט בנאמנות ומקצועיות ולרצות במקביל את הישוב היהודי. הניסיון ליישב את הקונפליקט בין דרישות התפקיד השיפוטי והאינטרס הלאומי הוא כמובן כרוניקה של כשלון ידוע מראש. הישוב והקהילייה המשפטית לא תפסו את פרומקין כ'מגנו של הישוב' בנושא ההעפלה. בכל הנוגע למשפטי ההעפלה, להבדיל מפרשת אליוט ומשפט אלטשולר, לא ניתנה לדעותיו תשומת לב משמעותית בעיתונות היומית או בכתבתם של חברי הקהילייה המשפטית דאז.

ייתכן שגורם נוסף לחוסר העקביות בפסיקתו של פרומקין סביב נושא ההעפלה היא ההכרה המתסכלת בחוסר יכולתו להשפיע על תוצאת המשפט. תחושת התסכול הזו משתקפת למשל בפסק הדין השני שניתן בעניין אונית המעפילים 'אטלנטיק'. באותו מקרה נמנע פרומקין מדיון משפטי לגופו של עניין והפנה לדעת היחיד שכתב בפסק הדין הקודם בפרשה, בציינו שאין דבר חדש ומועיל שיוכל להוסיף בעניין. ייתכן, איפוא, שבחר לבטא את דעתו רק בנסיבות ייחודיות בהן ראה חשיבות לבטא את דעתו החולקת, על אף היותה חסרת משקל לגבי התוצאה הסופית.

בספרו של פרומקין מופיעים דברים שכתב על נורמן בנטוויץ', יהודי ממוצא בריטי שכהן בתפקיד היועץ המשפטי הראשון בממשל האזרחי. למקרא הדברים נדמה שיכלו להכתב על פרומקין עצמו:

"..בתורת פרט זכה בחיבה וכבוד מכל הצדדים, היהודים, הערבים והשלטון הבריטי, הפועלים בארץ. אך נטייתו לעיין את המאזניים... הביאתו בין המיצרים... אם עשה עוול לבני עמו עשה זאת לא מתוך רצון להיות אובייקטיבי ומכל שכן לא בשביל להימנע מלהעלות חשד של אי צדק, אלא שבתמימותו האמין כי חובתו ומצפונו כך דורשים ממנו... אך האמת היא שכרגיל באדם הרואה ללבם של שני צדדים חשוד הוא בעיני השניים"²³⁴.

המהלך שהוביל פנחס רוזנבליט להדרתו של פרומקין מן ההרכב הראשון של בית המשפט העליון במדינת ישראל, זכה להתנגדות מועטה²³⁵. במסמך שחיבר חיים (הרמן) כהן במסגרת ההכנות לכינונה של מערכת המשפט במדינה העתידה לקום ('המסמך החסוי') נכתב על פרומקין: **"בעל ותק גדול. מרננים אחריו מבחינת יושר והשפעות אחרות. לא רצוי להעבירו למדינה היהודית"**²³⁶. מינויו של פרומקין לכס המשפט תחת שלטון המנדט הפך במשך 30 שנות כהונה, ממקור של גאווה לאומית לסמל של משטר מאוס ומוקצה, שמקומו לא יכירו במדינה יהודית ריבונית.

²³⁴ פרומקין, לעיל ה"ש 1, בעמ' 314.

²³⁵ ברון כותב שבתחילה נטה בן גוריון לטובת מינויו של פרומקין, אך בסופו של יום לא עשה נסיון אקטיבי להתנגד להדרתו מההרכב המוצע. נתן ברון "פרשת 'מסמך השופטים החסוי': מבט נוסף על הקמת מערכת השיפוט הישראלית בשנת תש"ח" **קתדרה** 115, 195, 205 (2005). ברון "הכבוד האבוד - חלק א, לעיל ה"ש 2, בעמ' 178.

²³⁶ ברון "פרשת 'מסמך השופטים החסוי'", לעיל ה"ש 235, בעמ' 202.

8. ביבליוגרפיה

חקיקה

1. פקודת האחריות הקיבוצית לפשעים, ע"ר 1921, 5.
2. פקודת החוק הפלילי, ע"ר 1936, 625.
3. פקודת העליה (תיקון), 1933, ע"ר תוס' 2, 243.
4. פקודת העליה, 1941, ע"ר תוס' 2, 403.
5. תקנות הגנה (לאיסור כניסה), 1940. ע"ר תוס' 2.
6. תקנות הגנה (שעת חרום), 1945, ע"ר תוס' 2, 855.
7. Citizenship Public Notice, I LAWS OF PALESTINE 92 (Doukhan ed., 1918-1925).
8. Defence (Immigration) Regulations, 1940, P.G. Supp. II 465.
9. Immigration Ordinance, II LAWS OF PALESTINE 745 (Doukhan ed., 1933).
10. Palestinian Citizenship (Amendment) Order, 1939, P.G. Supp. II 715.

פסיקה

1. ע"א 238/53 כהן נ' היועץ משפטי פ"ד ח 4, 54 (1953).
2. Att'y-Gen. v. Altshuler, 1 P.L.R. 283, 286 (S.C., 1928).
3. Att'y-Gen. v. Moskovitz, [1938] 1 S.C.J. 367.
4. Att'y-Gen. v. Notrica-Bouenos, [1939] 1 S.C.J. 131.
5. Att'y-Gen. v. Reich, [1938] 1 S.C.J. 422
6. Att'y-Gen. v. Menkes 10 P.L.R. 14 (S.C., 1943).
7. Att'y-Gen. v. Yanoulatos, [1941] 2 S.C.J. 338.
8. Att'y-Gen. v. Yanoulatos, [1941] 2 S.C.J. 559.
9. Banin v. Banin [1937] 1 S.C.J. 561.
10. Battat v. Att'y-Gen., [1937] S.C.J. 185.
11. Cheyko v. Att'y-Gen., [1941] 1 S.C.J. 116.

12. Funt v. Att'y-Gen., 13 P.L.R. 504 (S.C., 1946).
13. Funt v. Att'y-Gen., 14 P.L.R. 76 (S.C., 1947).
14. Molvan v. Att'y-Gen., 13 P.L.R. 523 (S.C., 1946).
15. Polsky v. Att'y-Gen., 13 P.L.R. 67 (S.C., 1943).
16. Seligman v. Att'y-Gen., [1939] 2 S.C.J. 345.
17. Yanoulatos v. Att'y-Gen., 9 P.L.R. 29 (S.C., 1942).
18. Zilberstein v. Constable in Charge of the Police Lock-Up, Haifa, [1937]
S.C.J. 13.

מאמרים

1. נתן ברון "הכבוד האבוד של השופט העליון: פרשת אי מינויו של השופט גד פרומקין לבית המשפט העליון בישראל- חלק א" **קתדרה** 101, 151 (2002).
2. נתן ברון "הכבוד האבוד של השופט העליון: פרשת אי מינויו של השופט גד פרומקין לבית המשפט העליון בישראל- חלק ב" **קתדרה** 102, 159 (2002).
3. נתן ברון "פרשת 'מסמך השופטים החסוי': מבט נוסף על הקמת מערכת השיפוט הישראלית בשנת תש"ח" **קתדרה** 115, 195 (2005).
4. משה דוכן "המשפט האזרחי בארץ ישראל" **המשפט** ב 280 (1927).
5. פלטיאל דייקן "שופט יהודי בימי המנדט" **פרופ' פלטיאל דייקן (דיקשטיין): מבחר מונוגרפיות, מחקרים** (יצחק אורן עורך, 1975).
6. הינסהימר "אסורי העליה ועונשיהם" **הפרקליט** יא 323 (1945).
7. יוסף הלר "ממאורעות תרצ"ו ועד למלחמת הקוממיות" **הישוב היהודי בתקופת הבית הלאומי 1917-1948** (בנימין אליאב עורך, 1979).
8. אלפרד ויתקון "המשפט בארץ מתפתחת" **ספר היובל לפנחס רוזן** (חיים כהן עורך, התשכ"ב).
9. פנינה להב "העוז והמשרה- בית המשפט העליון בעשור הראשון לקיומו" עיוני משפט יד 479 (1989).
10. אסף לחובסקי "תדמיות קולוניאליות בבית המשפט העליון של ארץ ישראל המנדטורית" **זמנים: רבעון להיסטוריה** 56 (1996).
11. יהודה סלוצקי "יהודים, ערבים ובריטים בתקופת המנדט: מהצהרת בלפור ועד למאורעות תרצ"ו" **הישוב היהודי בתקופת הבית הלאומי 1917-1948** (בנימין אליאב עורך, 1979).
12. בצלאל עמיקם "התרחבות היישוב היהודי ותשתיתו הכלכלית" **הישוב היהודי בתקופת הבית הלאומי 1917-1948** (בנימין אליאב עורך, 1979).
13. ש. רוזנבוים ופ. דיקשטיין "בבתי המשפט של ממשלת ארץ ישראל: מנוחת השבת בתל אביב לפני בית המשפט" **המשפט** ז-ח 109, 117 (1947).
14. אליאב שוחטמן "פרשת עולה הגרדום מרדכי שוורץ" **האומה** 140 37 (2000).
15. "בהסתדרות עורכי הדין: כנס מחאה נגד התקנות לשעת חירום" **הפרקליט** ב 58-61 (1946)
16. "ועידת עורכי הדין היהודים בארץ ישראל" **המשפט** ג(א) 95, 99 (1928).
17. "לשאלות השעה" **הפרקליט** י (1945).

18. "לשאלות השעה: ביטול הזכות לברור שופטים" הפרקליט ז-ח 197 (1947).
19. Shmuel Dothan, *Attempts at an Arab-Jewish Agreement in Palestine During the Thirtis*, 1-2 ZIONISM 213 (1980).
20. Yoram Sachar, *History and Sources of Israeli Law*, in INTRODUCTION TO THE LAW OF ISRAEL 1,4 (Amos Shapira, & Keren C.DeWitt-Arar ed., 1995).

ספרים

1. דוד בן גוריון **זכרונות** כרך שלישי (1973).
2. דוד בן גוריון **פגישות עם מנהיגים ערבים** (1967).
3. נתן ברון **שופטים ומשפטנים בארץ ישראל: בין קושטא לירושלים 1900-1930** (2008).
4. שמואל דותן **המאבק על ארץ ישראל** (מהדורה שלישית, 1983).
5. יוסף הלר **מ'ברית שלום' ל'איחוד' - יהודה לייב מאגנס והמאבק למדינה דו-לאומית** (2003).
6. יוסי כץ **בחזית הקרקע: קרן קיימת לישראל בטרם מדינה** (2001).
7. ברנרד יוסף **השלטון הבריטי בארץ ישראל: פרשת כשלוננו של משטר 217** (התש"ח).
8. אליעזר מלחי **תולדות המשפט בארץ ישראל** (מהדורה שניה, 1953).
9. משה סמילנסקי **תקומה ושואה** (1953).
10. גד פרומקין **דרך שופט בירושלים** (התשט"ו).
11. שלום קסאן **פסקים נבחרים של גד פרומקין** (1962).
12. אליקים רובינשטיין **שופטי ארץ: לראשיתו ולדמותו של בית המשפט העליון בישראל** (1980).
13. אמנון רובינשטיין **המשפט הקונסטיטוציוני של מדינת ישראל** כרך א (1991).
14. דוד ה. שפירא **לעלות בכל הדרכים: תולדות ההעפלה לארץ ישראל מראשית השלטון הבריטי ועד לשלהי שנות השלושים (1918-1937)** (1994).
15. משה שרת **יומן מדיני תרצ"ו-תרצ"ט** כרך א (1968).

16. GEOFFREY FURLONGE, PALESTINE IS MY COUNTRY: THE STORY OF MUSA ALAMI (1969).
17. YEHUDA HAIM, ABANDONMENT OF ILLUSIONS: ZIONISTS POLITICAL ATTITUDES TOWARD PALESTINIAN ARAB NATIONALISM, 1936-1939 7 (1983).
18. MARTIN KOLINSKI, LAW ORDER AND RIOTS IN MANDATE PALESTINE 1928-1935 (1993).
19. ASSAF LIKHOVSKI, LAW AND IDENTITY IN MANDATE PALESTINE (2006).
20. TOM SEGEV, ONE PALESTINE, COMPLETE: JEWS AND ARABS UNDER THE BRITISH MANDATE (2001).
21. II PALESTINE: A STUDY OF JEWISH, ARAB, AND BRITISH POLICIES 945-947 (Kraus Reprint CO., 1970).

תיקי ארכיון

אצ"מ A199/12 ,A199/19 ,A199/25 ,A199/26

עיתונות יומית

1. מ. גליקסון "על הפרק: על פסק הדין" **הארץ** 1 27.5.1928.
2. פלטיאל דיקשטיין "טענות משפטיות ובחינה ציבורית" **הארץ** 2613 (1927).
3. משה זמורה "גד פרומקין בן חמישים" **דבר** 23.7.1937.
4. ד"ר ח. ח. פלקנשטיין "רוח החוקים בארצנו" **הארץ** 6.12.1946.
5. גד פרומקין "פגישה עם חאג' אמין אל חוסייני" **הארץ** 24.9.1948.
6. "ארגומנטים של עוה"ד הממשלתי" **הארץ** 4 30.10.1932.
7. "בל יגורשו ה-4000 מחוף המולדת" **הארץ** 1 26.11.1946.
8. "בית הדין העליון מאשר גזירת השילוח" **דבר** 1 6.3.1947.
9. "הוקל עונשו של עוה"ד זליגמן" **הארץ** 1 9.7.1939.
10. "הרוג ופצועים במעפילי כנסת ישראל" **הארץ** 1 27.11.1946.
11. "השלטונות מנסים להתחמק מהצו על תנאי בטענות פורמאליות" **הארץ** 1 27.11.1946.
12. "מה קרה בבית הדין העליון" **דבר** 1 30.10.1932.
13. "משפטי אוניות המעפילים" **דבר** 4 27.7.1941.
14. "מר אליוט מתנצל וחוזר בו מדבריו" **דבר** 1 6.11.1932.
15. "נתקבל הערעור נגד קברניט ה'אטלנטיק' שהוגש מטעם היועץ המשפטי" **הארץ** 4 31.7.1941.
16. "עונש קיבוצי של 1000 לא"י על שכונות יהודיות בירושלים" **הארץ** 1 5.7.1939.
17. "עוה"ד הממשלה מתנצל" **הארץ** 1 6.11.1932.
18. "פסקי דין מנומקים במשפט זליגמן" **הארץ** 1 12.7.1939.

19. *Mr. Elliott Apologises* **THE PALESINE BULLETIN** 1 6.11.1932.